

STÓRIA SARDA E DE SU SÀRRABUS

EDADI PRENURAXESA

UFÌTZIU LÌNGUA SARDA
DE SU SÀRRABUS

REGIONE AUTÒNOMA DE SARDIGNA
REGIONE AUTONOMA DELLA SARDEGNA

PROGETU FINANTZIAU DAE SA LEI 482/1999 E SA L.R. 22/2018

TULIS ANNUALIDADI 2023/2024

Si torrat gràtzias po sa pretziosa collaboratzioni a s'assóciu **Limen Sarrabus Gerrei** e a su presidenti suu **Alessio Congiu** po is consuléntzias e po ai postu a disponimentu nostu su materiali de s'arcivu fotogràficu-documentali de su progetu **Archeo Sarrabus**.

Limen
Sarrabus Gerrei

Archeo
Sarrabus

BIBLIOGRAFIA

R. Ledda, *Censimento archeologico nel territorio del comune di Villaputzu*
R. Ledda, *Censimento archeologico nel territorio del comune di Muravera*
G. Canino, *Le culture Campaniforme e Bonnanaro nella necropoli ipogeica di Pranu Narbonis-San Vito (Cagliari)*, 1998
G. Canino, *LA TOMBA III DELLA NECROPOLI A DOMUS DE JANAS DI PRANU NARBONIS-SAN VITO (SUD SARDEGNA)*, 2020
Giovanna Maria Meloni, *La capanna n. 4 di Serra Linta - Ipotesi ricostruttiva*
G. Tanda, *Gli anelloni litici italiani*, 1977
D. Salvi e altri, *Il sito di Su Stampu de Giuanniccu Mèli: il contesto ambientale e deposizionale, la cultura materiale, i resti umani*
T. Pili, *Il Medioevo nella Sardegna sud-orientale*
M. Brigaglia, *La Sardegna Tutta la Storia in mille domande*

lamiasardegna.it
wikipedia.org

medas imàginis funt pigadas dae internet

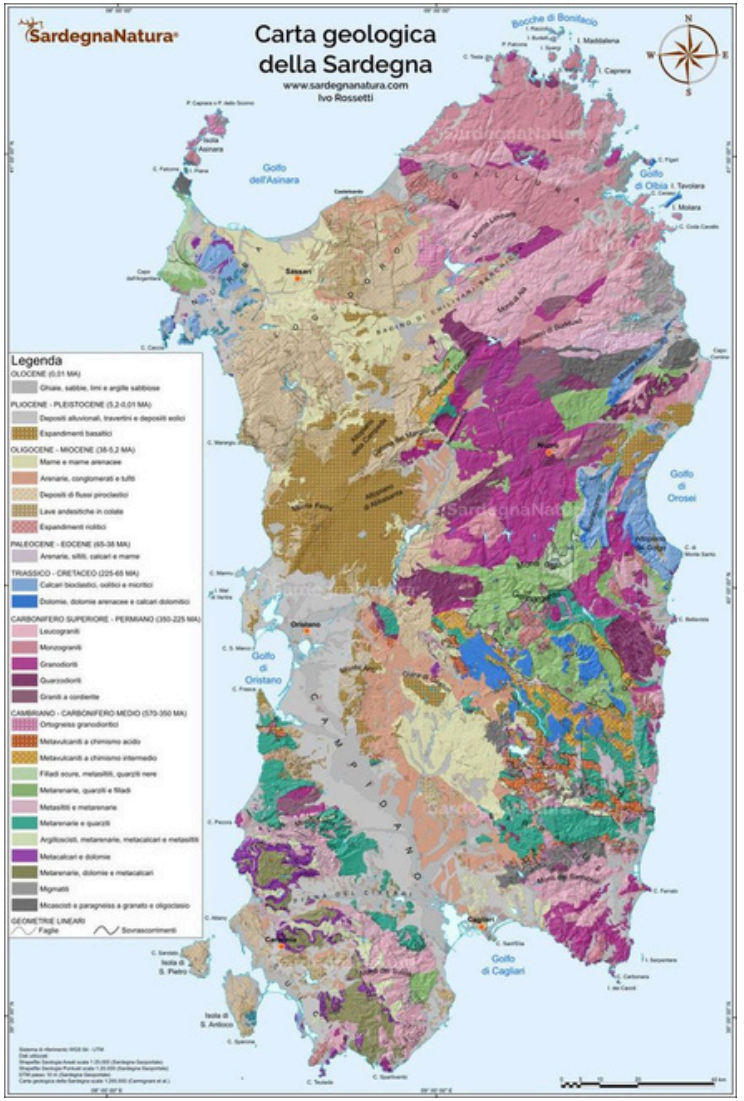
operadori autori de custu materiali: Danilo Melis

ACINNUS DE GEOLOGIA DE SARDÌNNIA

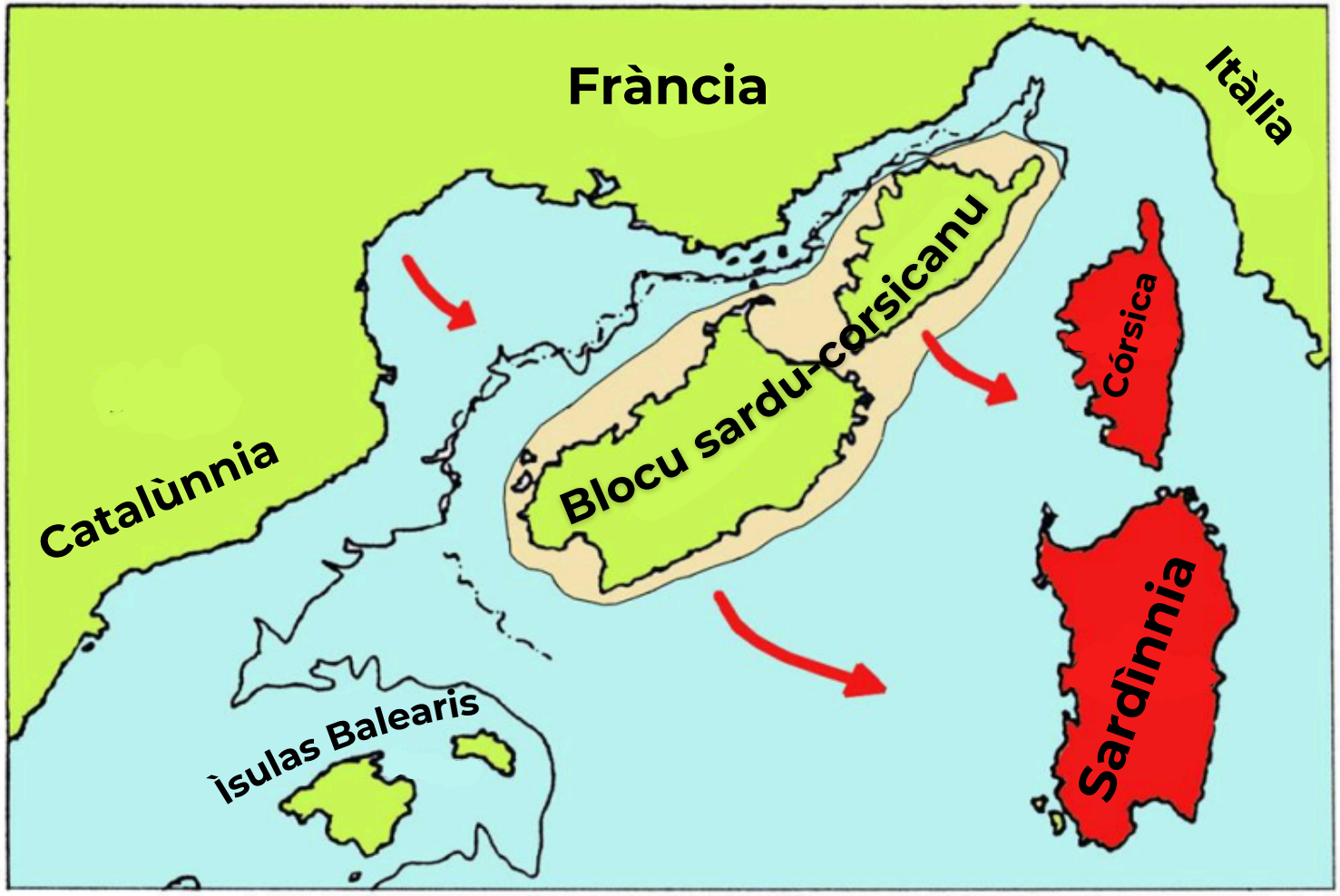
Funt pagus is logus in su mundu comenti in Sardìnnia innui in unu tretu aici piticu s'agatant **sinnus geológicus dae su Paleozóicu finas a is diis nostas**. Su paisàgiu mudat, e meda puru, in pagus chilòmetrus. Po cussu si podit nai chi siat **casi unu continenti**.

Pedra Iliana (f. Bibi Pinna)

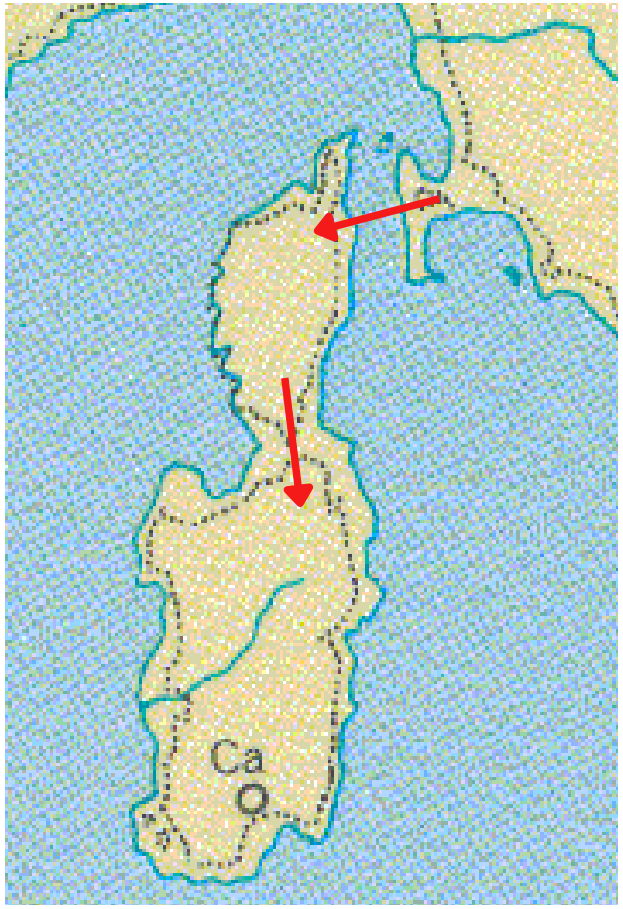

Is terras de Sardìnnia e Córsica si funt aunias candu s'est formada sa Pangea. Su **blocu sardu-corsicanu** est abarrau po meda tempus apicigau a sa costera cadelana-proventzali. Ma **25 Milionis de annus fait at cumentzau a si transiri** fincias a pigai, 15 millionis da annus fait, sa positzioni chi tenit imoi.

CANDU E CUMENTI EST ARRIBBAU S'ÓMINI IN SARDÌNNIA?

Is studiosus pentzant chi s'ómini siat arribbau in Sardìnnia **400.000 annus fait** gràtzias a s'**abasciadura de su livellu de su mari** dépia a s'**ùrtima astraura**. Is primus óminis seguramenti ant passau su mari intra de Toscana e Córsica imperendi **barchitas** assimbillantis a is fassonis.

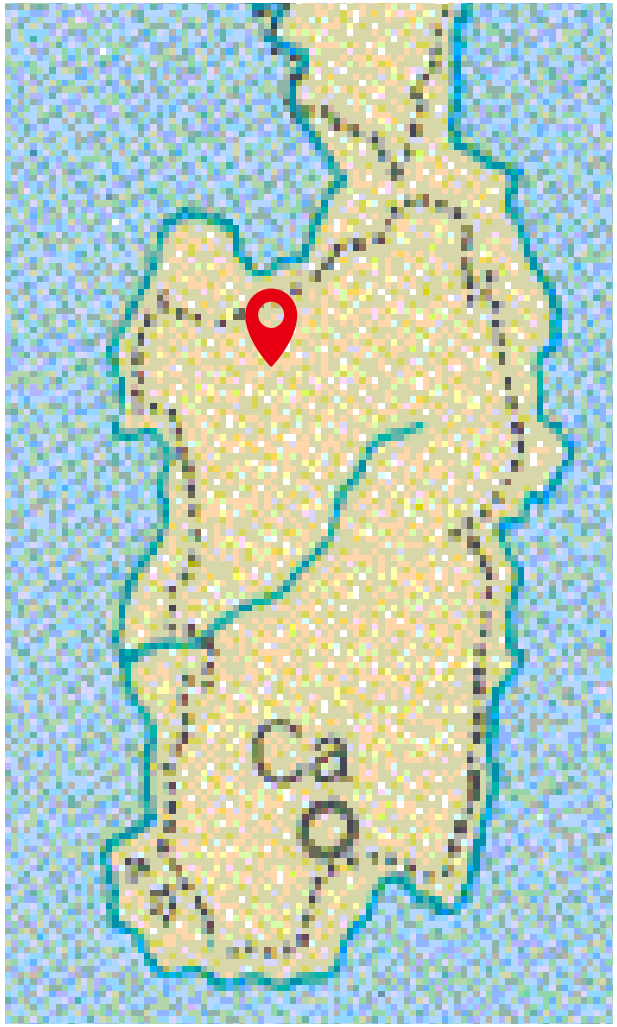
PALEOLÌTICU
(2,5 M. A.C. - 10.000 A.C.)

CRONOLOGIA

primu indùstria lìtica		primus espressadas religiosas	cumentzu de su cummérciu de sa pedra de tronu, amelloru de is técnicas de cassa e pisca
Riu Altana	***Crabonis de Cala Ilune e Cala Tziu Santoru***	***Fóssili de Gruta Corbeddu Vèneri de Macumere***	***Gruta Corbeddu Su Coloru***
2,5 mil.	120.0000	35.000	10.000	5.700
Paleolìticu inferiori	Paleolìticu mesanu	Paleolìticu suberiori	Mesolìticu

PRIMUS REPERTUS PALEOLÌTICUS IN SARDÌNNIA

Is primus repertus dataus a su **Paleolìticu** funt cussus de s'indùstria lìtica de s'**Arriu Altana** in Anglona. Centinajas de arrogus de **sìtzili** trabballada po ndi fai **ainas** po segai, arrasigai e pistai. Pagu àteru s'agatat e medas bortas sa credibilidadi de is repertus est cuntestada dae is studiosus etotu (c. Lugliè).

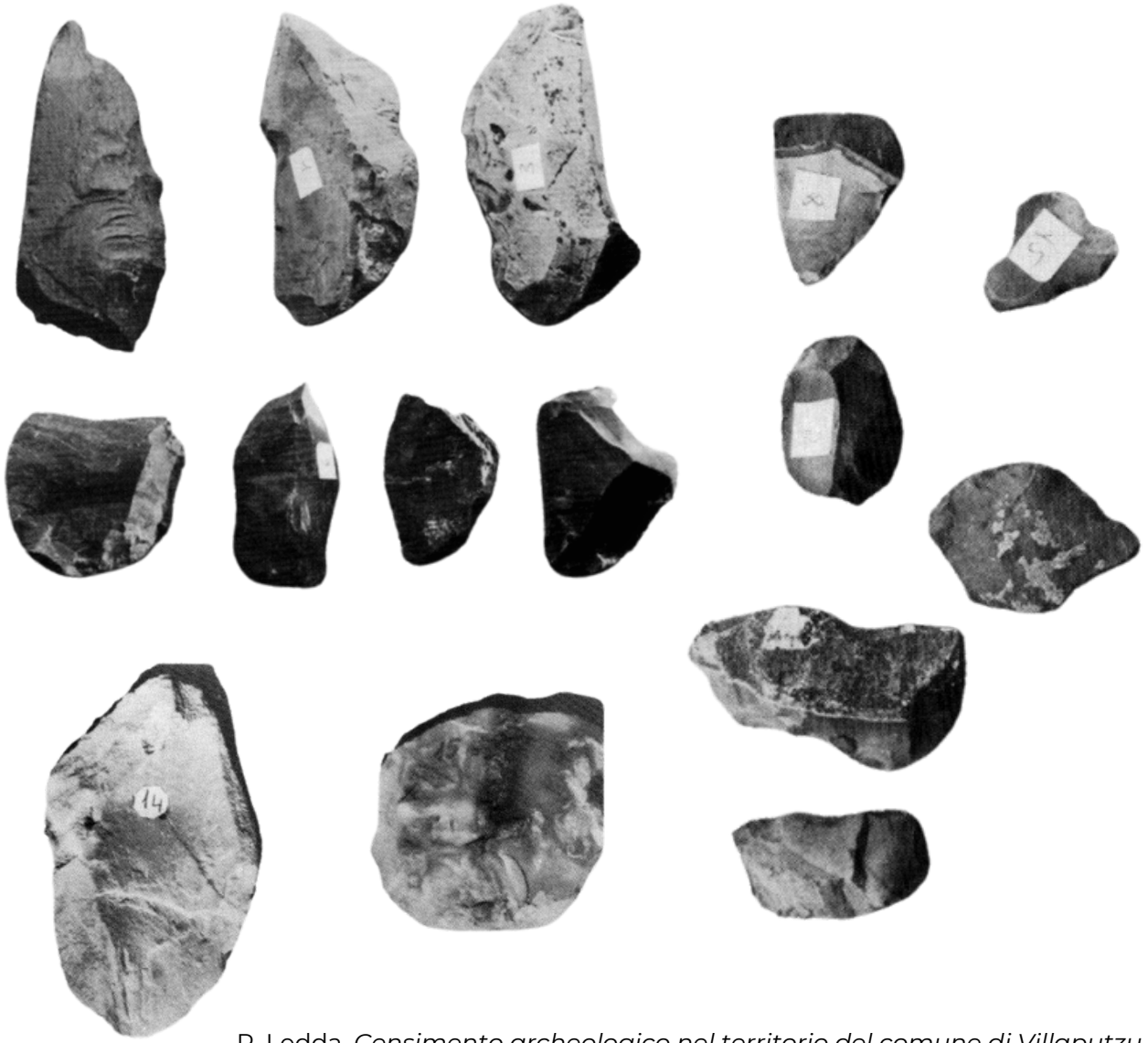

REPERTUS PALEOLÌTICUS IN SU SÀRRABUS

In su Sàrrabus puru, precisu in su **Stampu VI**, una de is grutas de Monti Cudias (**Casteddu de Cirra**), ant agatau arrogus de **pedra trabballada** chi podint torrai a su Paleolìticu.

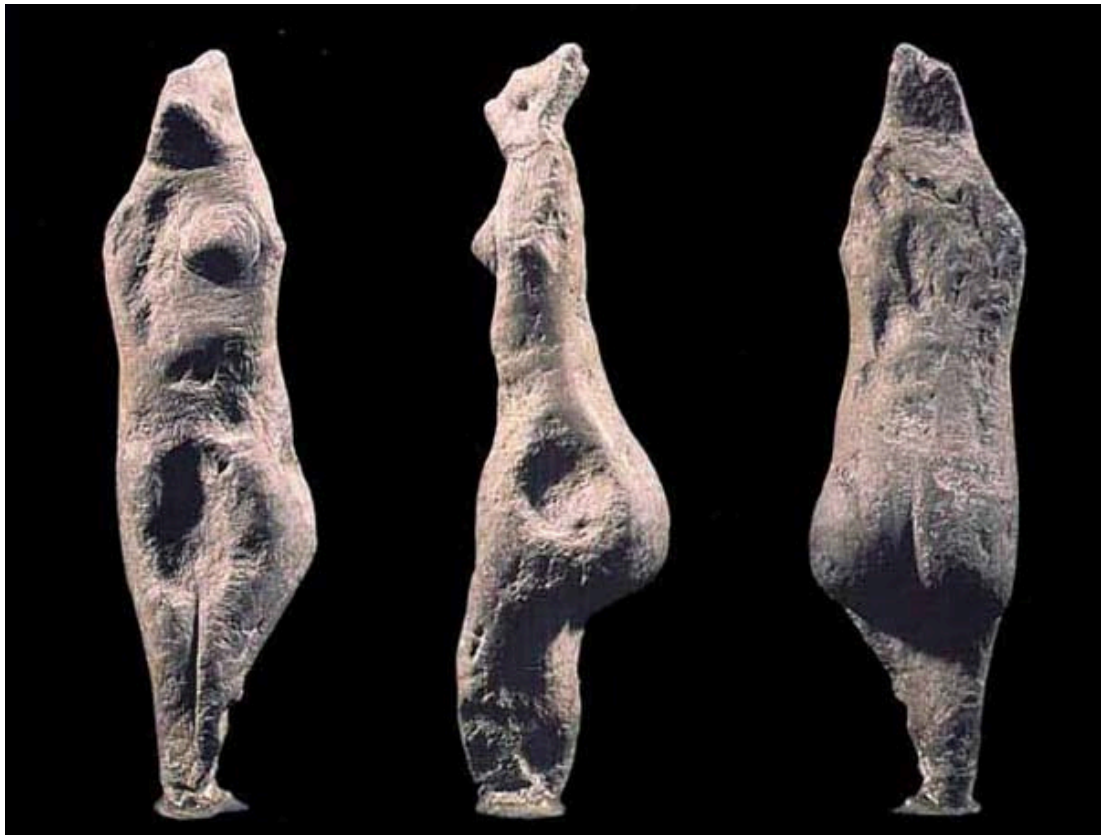
R. Ledda, *Censimento archeologico nel territorio del comune di Villaputzu*

ÀTERUS REPERTUS (PALEOLÌTICU SUBERIORI)

Arrastus teorizaus chi podint torrai a su Paleolìticu Suberiori funt:

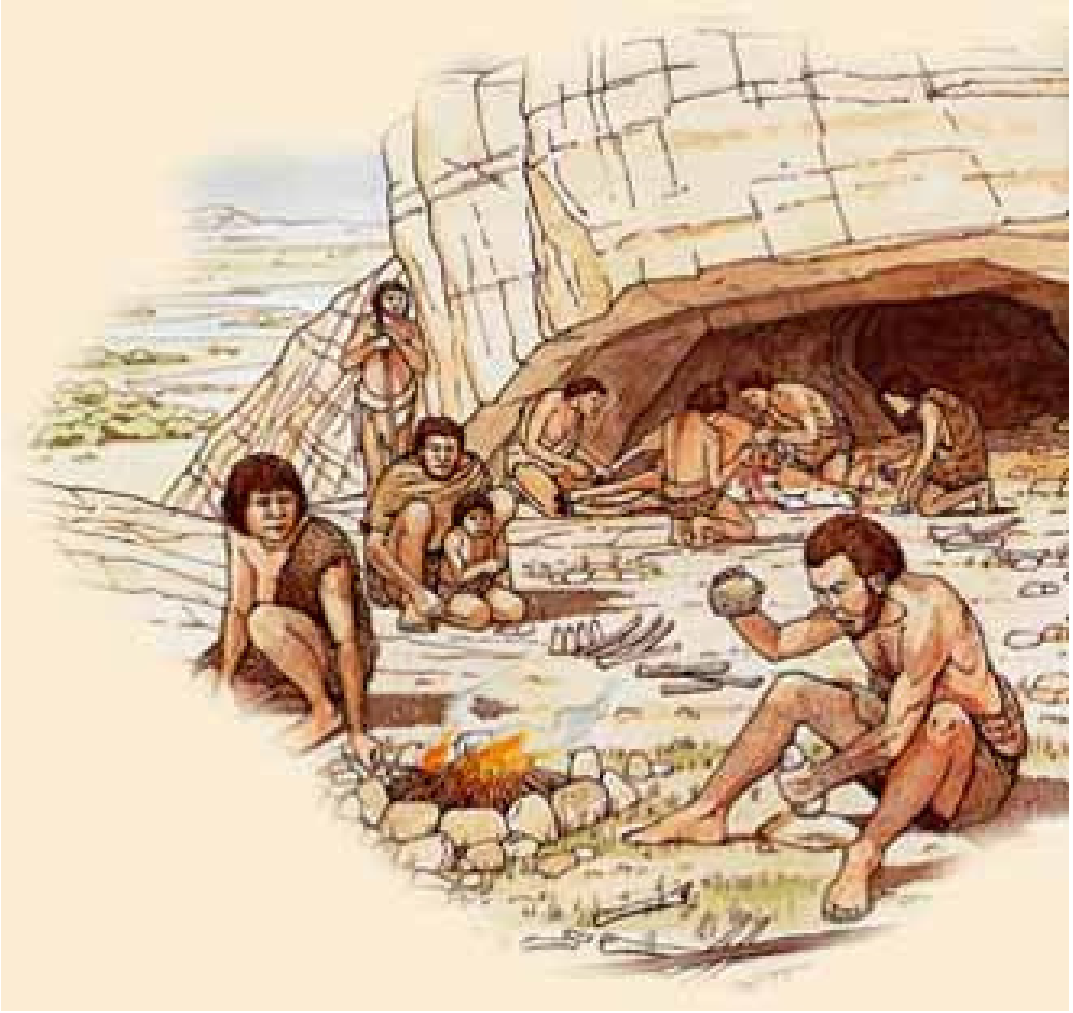
- **Gruta de Corbeddu (Ulìana)**: ossus de didu, ossus arrogaus de cerbu, una cacódula de carcari;
- **Santa Maria de is Àcuas (Sàrdara)**: arrogus de pedra trabballada;
- **Vèneri de Macumere**

CUMENTI BIVIAT S'ÓMINI DE SU PALEOLÌTICU?

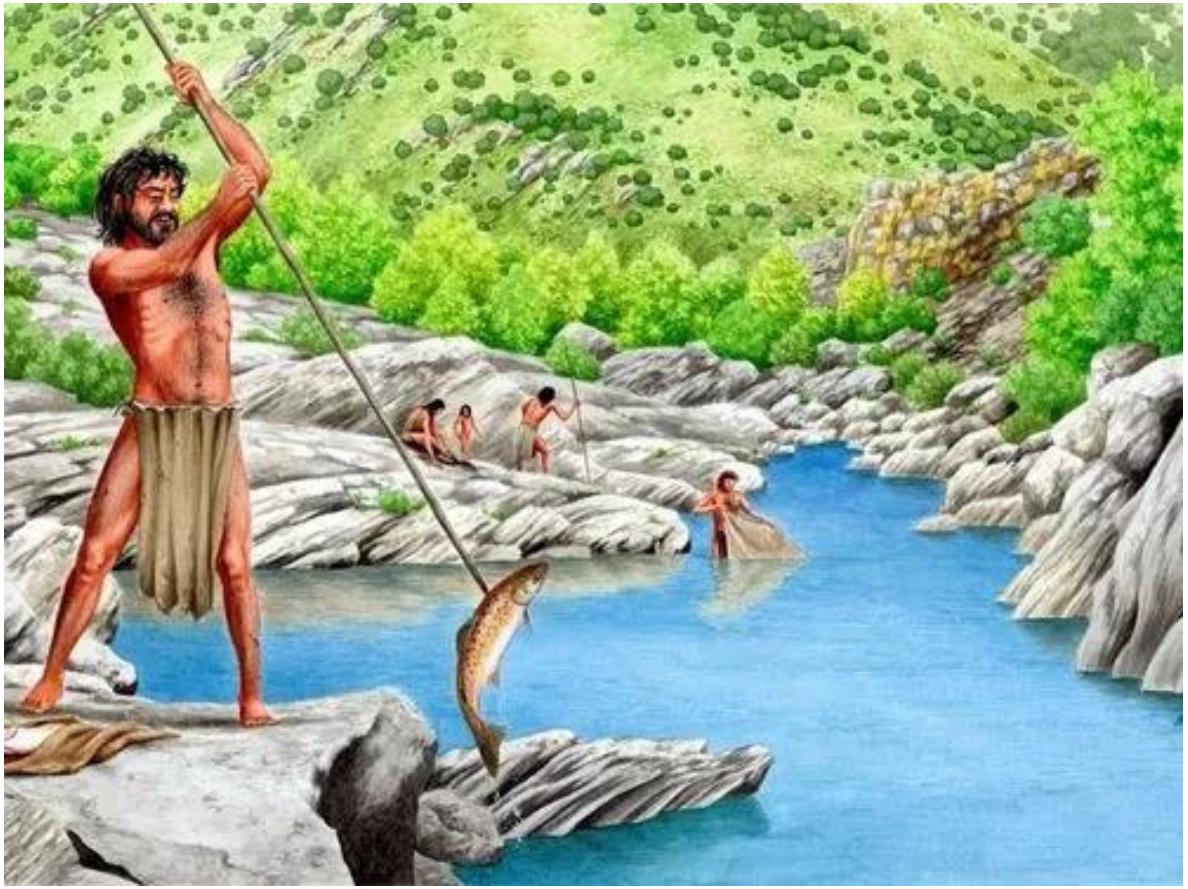
S'ómini de su Paleolìticu furiat banduleri, **viagiàt meda** in circa de **acùlius** naturalis temporàneus e **màndigu**, difatis andàt meda a **cassa** e circàt is frutus de sa terra, imperàt su fogu, furiat capassu de fai stapeddis e **ainas de pedra**.

MESOLÌTICU
(10.000 A.C. - 5.700 A.C.)

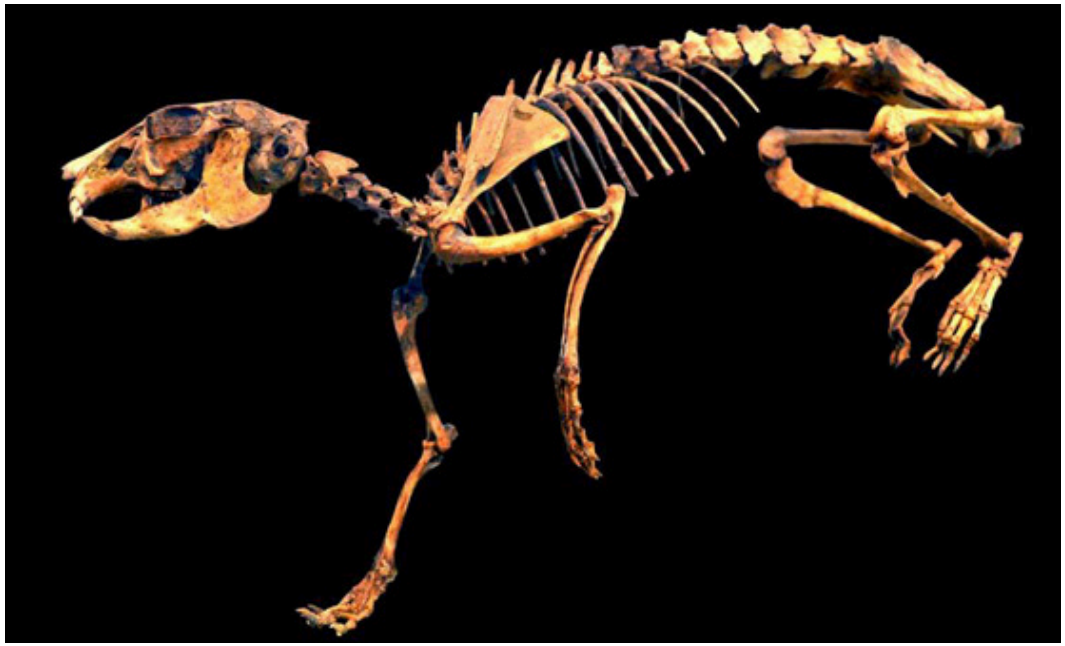
SA TRANSIDURA MESOLÌTICA

S'ómini a bellu a bellu cumentzat a essi **prus stantziali**: in Sardìnnia nci furiant is cunditzionis perfetas po s'aposentai gràtzias a sa farta de predadoris mannus e a s'abbundàntzia de resursas. De su Mesolìticu funt is **primus testimonias seguras de sa preséntzia de s'ómini in Sardìnnia**, abbitàt is costeras, papàt pisci, cóciula, e pruschetotu su Prolagus sardus.

SU PROLAGUS SARDUS

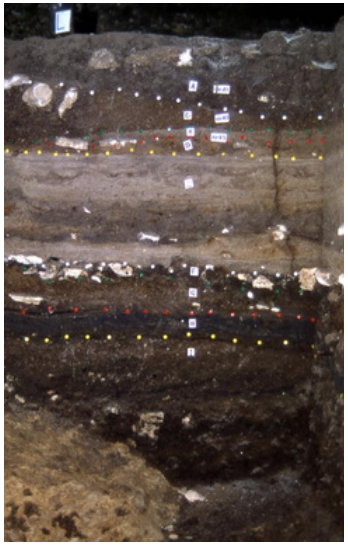
Sa famìllia de is ***Prolagidae*** furiat un'arratza de **mammìferus lagomorfus** (parentis de is lèpuris) chi s'agatàt in **Europa**, **Asia Menori** e **Nord Àfrica**, su in prus de is spécias si funt estintas milionis de annus fait. Scéti su ***Prolagus sardus***, gràtzias a s'isolamentu suu, est lómpiu a s'edadi stórica (sec. XVIII ?). In dónnia manera, po sa genti preistórica, custu furiat su **màndigu de primori**, e sa cassa intensiva (a latzus e àteras tràpulas) nd'at spérdiu sa populatzioni. Sèmpiri in sa Gruta de Corbeddu ant agatau una carena intrea de custu animaleddu, e, in su 2023, is scientziaus funt arrennéscius, gràtzias a anàlisis paleogenéticas, a cumprendi una parti de su genoma mitocondriali suu.

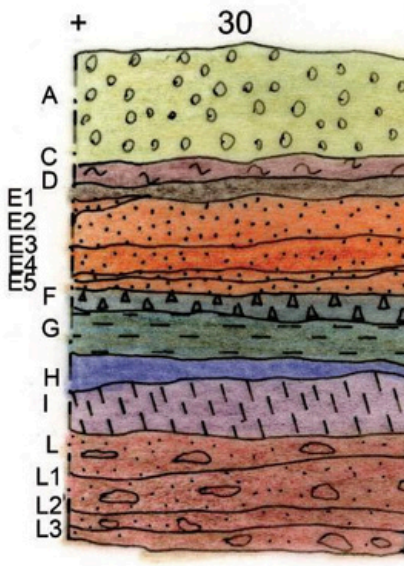

REPERTUS DE SU MESOLÌTICU (10.000 A.C. - 5.700 A.C.)

- **Gruta de Corbeddu (Ulìana)**: arrogus de ossu de conca de òmini
- **Portu Lìcia (La Trinati)** arrastus lìticus
- **Sa Coa de sa Multa (Pérfugas)** e **Gruta de su Coloru (Laerru)**
- **Su Carropu (Sirri - Carbónia)**: ossus dataus, sa prova sigura prus antiga
- **S'Omu 'e s'Orcu (Portu Maga - Arbus)**: sepultura in s'óru de mari

- A piano di calpestio attuale con manomissione di epoca recente
- B età protostorica
- C neolitico medio-*facies* Bonu Ighinu
- D neolitico medio-*facies* Bonu Ighinu
- E neolitico medio-*facies* Bonu Ighinu

E1
E2
E3 fasi abitative e di abbandono del neolitico medio
E4
E5

- F neolitico antico
- G archeologicamente sterile
- H neolitico antico a ceramica impressa
- I archeologicamente sterile
- L mesolitico-con fasi abitative

L1 industria litica
L2 livelli mesolitici
L3 livelli mesolitici

Stratigrafia Gruta de su Coloru (Laerru)
Subrintendèntzia de Tàtari e Nùgoro, campànnia de sgavus de su 2017

Carena de "Amsicora" agatada in Arbus

NEOLÌTICU
(5.700 A.C. - 3.200 A.C.)

S'ÓMINI IN SU NEOLÌTICU

Fàcias a su 5.700 a.C. s'ómini cumentzat, in Sardìnnia puru, a s'**aposentai** in **biddatzolus de barracas** e svilupat su **pastoriu**, sa **messaria** e s'**artesania**, cumentzendi a trabballai duus materialis nous: sa **terràllia** e sa **pedra de tronu**.

IS BARRACAS NEOLÌTICAS

Is barracas de s'edadi neolìtica furiant a **pranta retangulari**. Is óminis de su neolìticu imperànt **pedra** e/o **làdiri** po pesai una muresina e apitzus de cussa ddui poniant **linna** (trais e murus). Sa crabertura furiat fata a cannitzau e croberta de **palla**, totu poderau dae duus trais in mesu a s'aposentu. In su biddatzolu neolìticu de **Serra Linta**, oi in is òrus de su Lagu Omodeu (1924), is archeòlogus ant agatau una bintina de barracas in un'àrea de 45 ètarus.

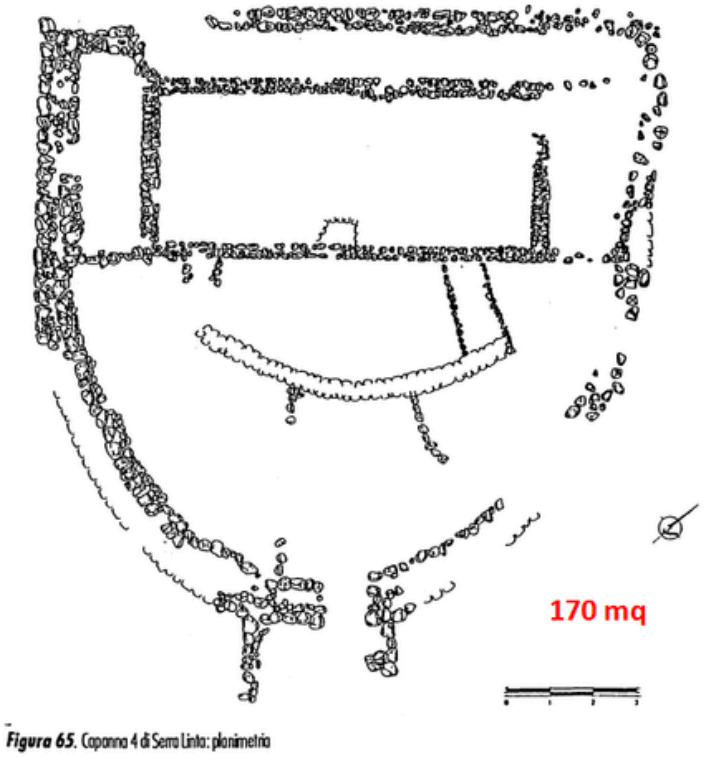
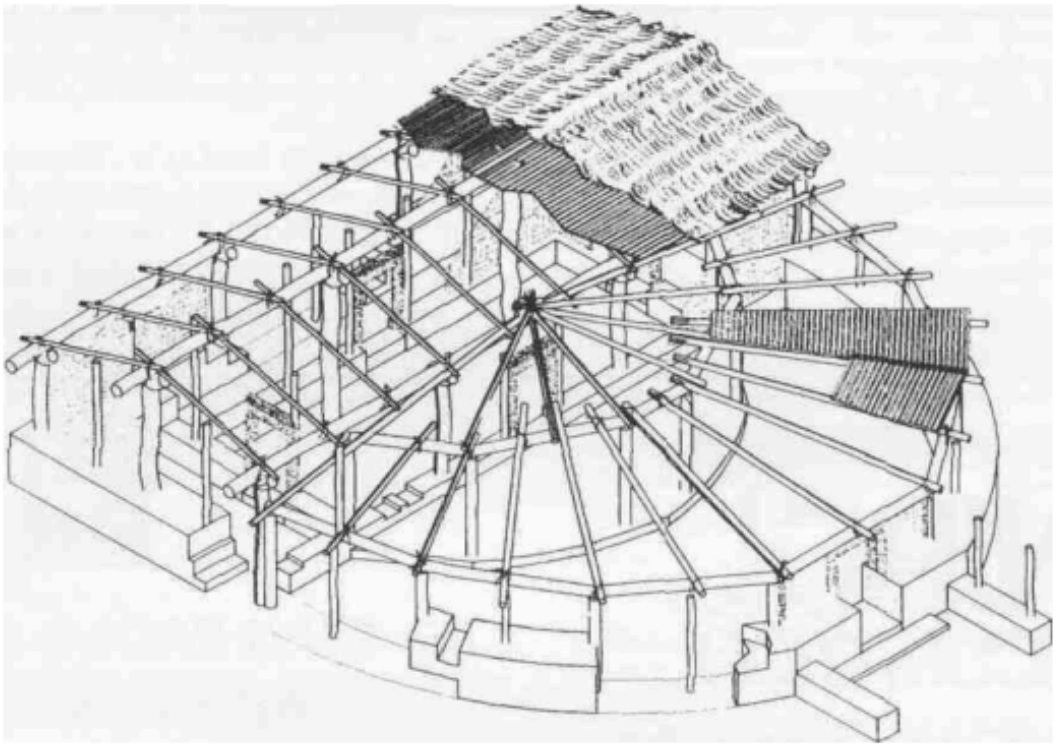

Figura 65. Capanna 4 di Serra Linta: planimetria

Giovanna Maria Meloni, *La capanna n. 4 di Serra Linta - Ipotesi ricostruttiva*

S'ORÌGINI DE SA PEDRA DE TRONU

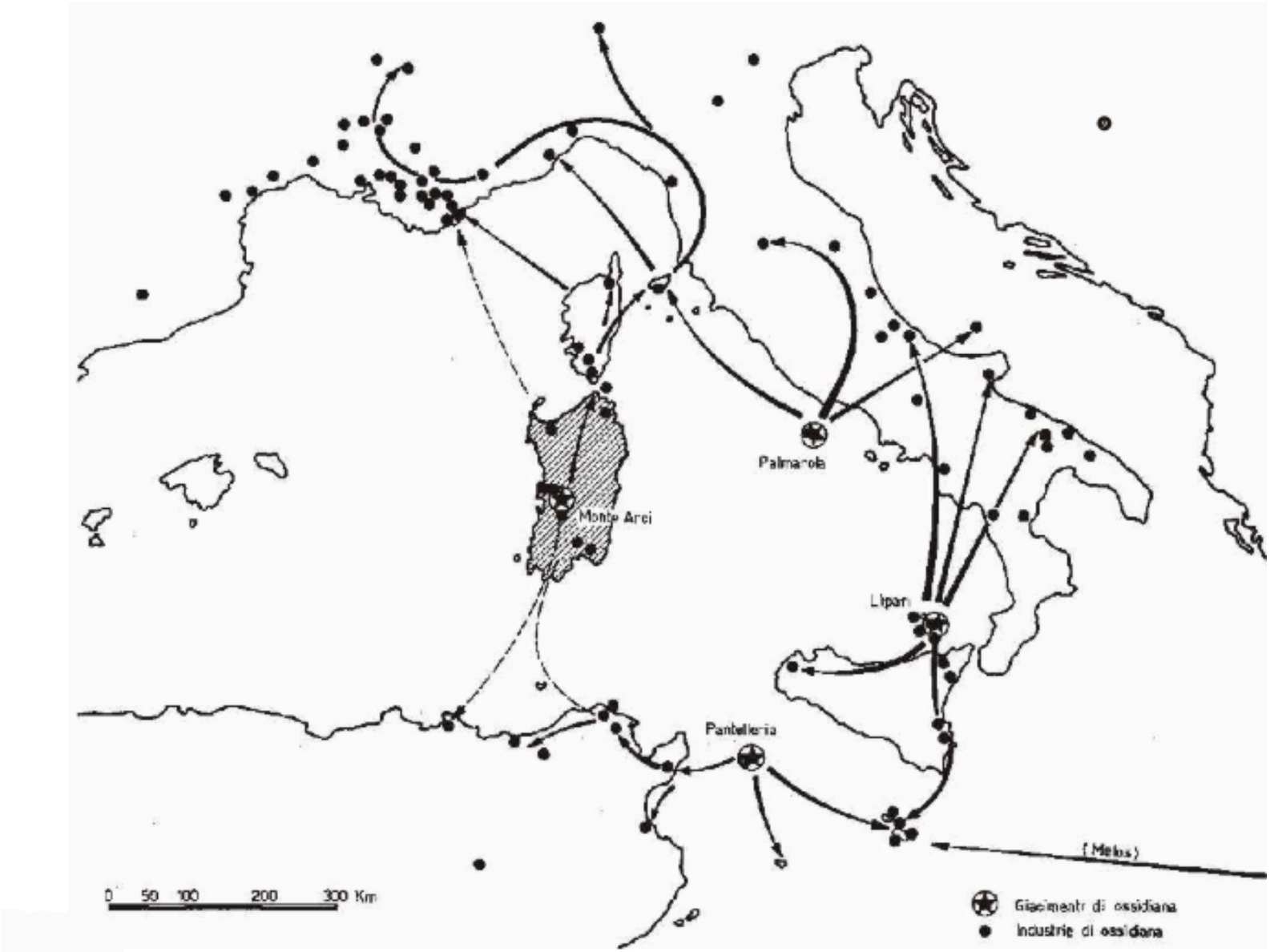
Sa pedra de tronu est unu imbidru vulcànicu chi si format cun sa scidradura arrepentina de sa lava. In Sardìnnia nci furiat unu vulcanu in su **Monti Arci**, su prus mannu giacimentu de pedra de tronu de su Mediterràneu.

Sa Trébina Longa e sa Trébina Lada furiant is bucas de su vulcanu.

SU CUMMÉRCIU DE SA PEDRA DE TRONU

Cussu de sa pedra de tronu si podit cunsiderai su primu grandu cummérciu de sa stória e sa **Sardìnnia**, gràtzias a sa positzioni sua, teniat unu **arrolu de primori** e esportàt sa pedra de tronu in Córsica, Itàlia, Frància e Spànnia.

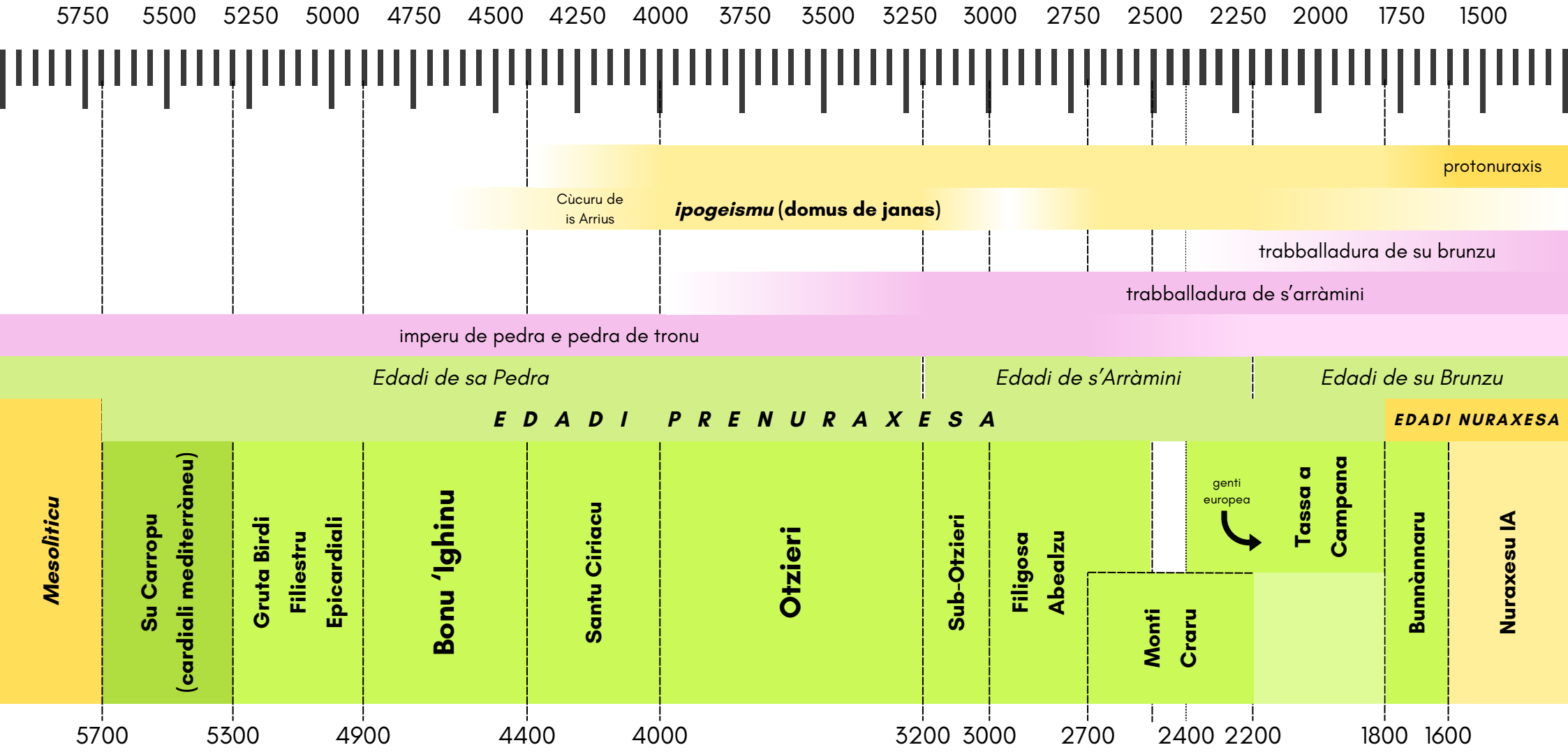
S'IMPERU DE SA PEDRA DE TRONU

Sa pedra de tronu serbiat po fai **ainas** fitianas po segai (corteddus), arrasigai, stampai e andai a cassa (puntas de frécias). Sa trabballadura de sa pedra de tronu teniat casi unu **sétiu industriali** chi pentzaus ca scéti in su Monti Arci, in is annus '50, ant censiu 4 giacimentus, 11 logus de ammassu, 74 oficinas e 157 statzionis de s'edadi neolìtica e sighenti.

SA TERRÀLLIA NEOLÌTICA E IS CULTURAS

Is óminis de su Neolìticu trabballànt a manu s'**arxidda** po fai vasus, pratus e àteru **strexu**, medas bortas decorau. In su passai de su tempus s'artesania de sa terràllia at mudau meda, po impastus, formas, coloris e decoratzionis. Pruschetotu custa mudadura at difiniu is vàrias culturas de su Neolìticu sardu.

CULTURA DE SA TERRÀLLIA CARDIALI/ SU CARROPU (5.700 A.C. - 5.300 A.C.)

Sa primu cultura neolìtica sarda est cussa de sa terràllia cardiali o de su Carropu de Sirri (Carbónia). Dae su 1968 is sgavus archeológicus ant bogau a foras terràllia a impastu grussu de colori nieddu-ganudu de sciveddeddas a calota, ollas globóidis e pingiadas manigadas o cun bùngius stampaus, decoradas a geometrias fatas a sa **cardiali**, est a nai incarchendi is conchillus ***cardium*** in s'arxidda.

repertus de terràllia cardiali de Su Carropu e unu conchillu *cardium*

CULTURA DE SA TERRÀLLIA CARDIALI/ CARROPU (5.700 A.C. - 5.300 A.C.)

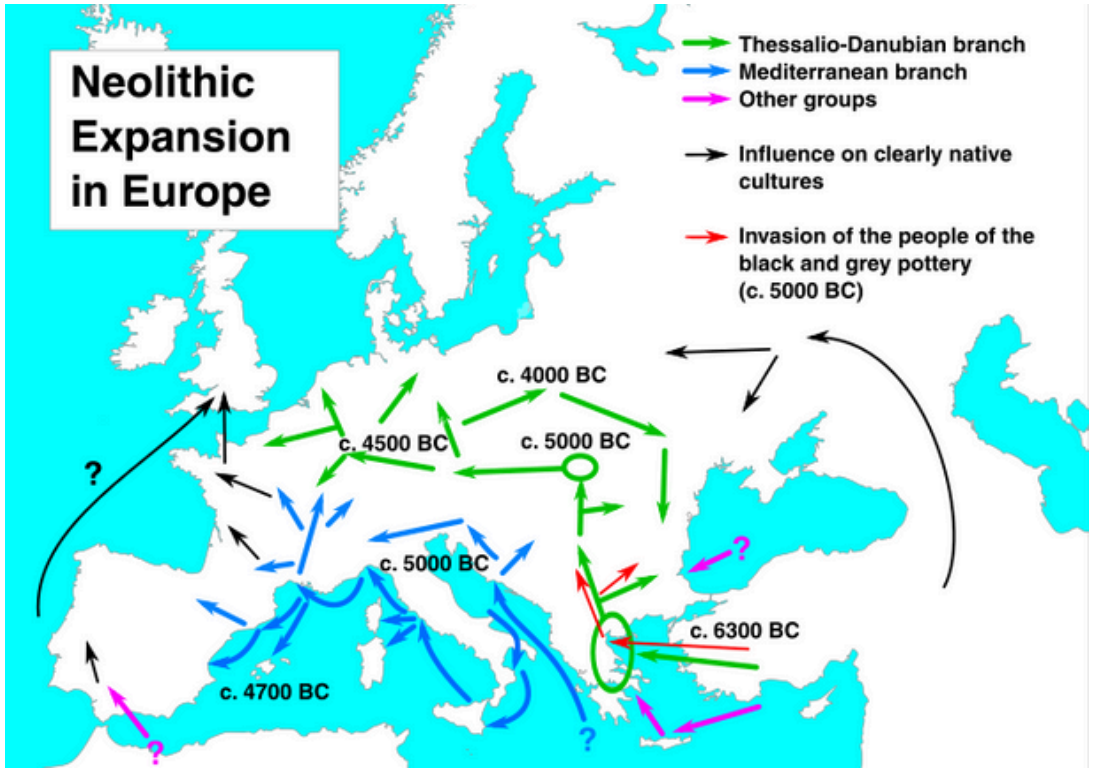
In prus ant agatau ainas de pedra, pedra de tronu de su Monti Arci, arrastus de màndigu (ossus de cerbu, *pròlagus* e sirboni). Sa gruta dd'ant imperada finas po interrai duus mortus chi nd'ant agatau sa carena e sa doda funerària, fata de conchillus.

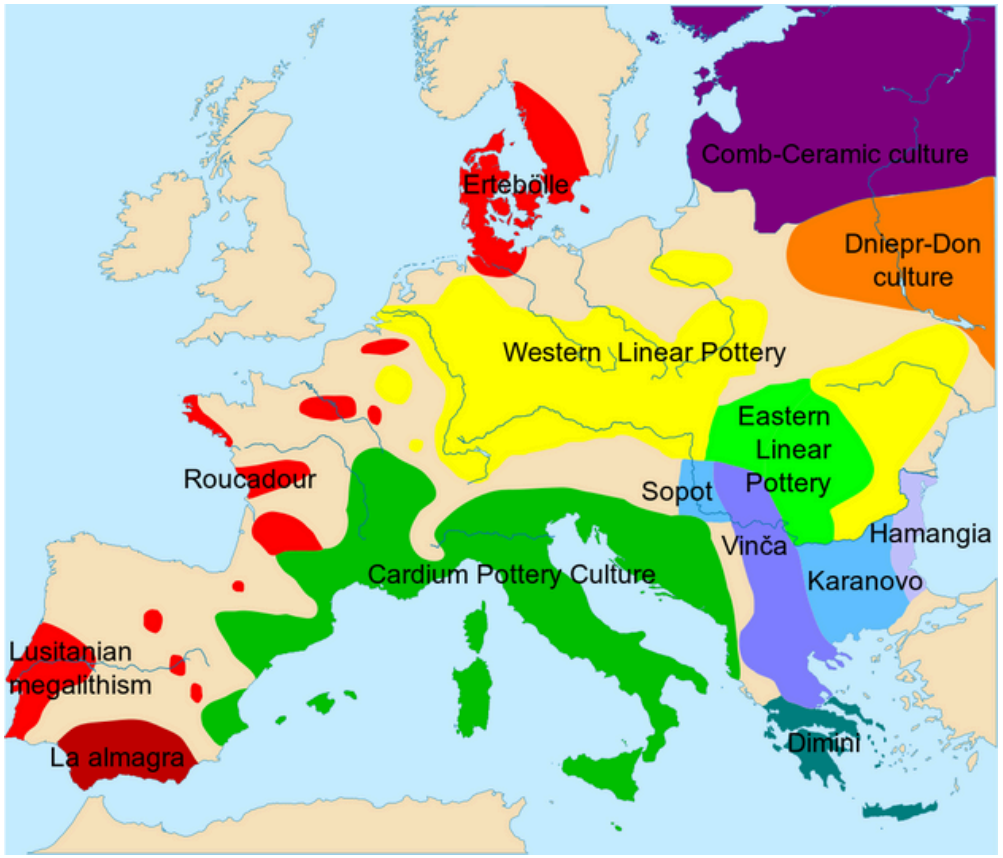

SA CULTURA DE SA TERRÀLLIA CARDIALI O TACHEDDADA

Su de imperai is conchillus *cardium* o ainas punciudas po decorai sa terràllia a lìnias o puntixeddus, no est unu fenómenu isolau de sa Sardìnnia, ma est frutu de sa cumpartzidura de una **macrocultura mediterrànea**, spainada a médiu de is transiduras de is populatzionis.

CULTURA DE SA GRUTA BIRDI/FILIESTRU (5.300 A.C. - 5.000 A.C.)

In is sgavus de su 1979, in sa Gruta Birdi de Cabu Càcia (S'Alighera), iant agatau una bintina de vasus, intreus e sciasciaus, cun pagu decoratzionis, sèmpiri cardialis, in su crullu e in is mànigas de su vasu (epicardiali), sinnu de una mudadura siat artìstica chi sociali e económica. Àteras decoratzionis furiant is tacheddaduras in sa buca de su vasu. In sa gruta ant agatau finas unu grafitu.

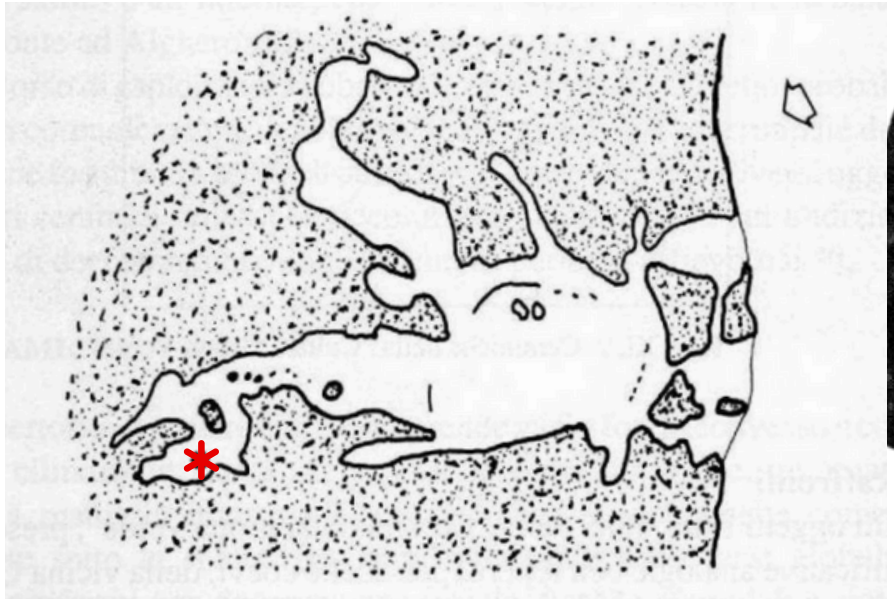

SA CULTURA DE SA GRUTA BIRDI/FILIESTRU IN SU SÀRRABUS

Roberto Ledda, in s'òbera sua, arrexonat de **tres arrogus de terràllia** agataus in fundu in **Su Stampu VI** chi podint torrai a sa Cultura de sa Gruta Birdi.

1. arrogu de vasu bicónicu, de parti de costau cun atacadura de sa màniga, terràllia arrubiasta, allisada e decorada a fròjia tunda e puntinada;
2. arrogu de vasu, de parti de fundu, terràllia niedda, impastu fini, ingubbiada aintru e a foras cun unu pillu fini de terràllia groga crara;
3. arrogu de vasu, de parti de costau, terràllia niedda, impastu fini, ingubbiada scéti a parti de foras cun unu pillu fini de terràllia groga scura.

R. Ledda, *Censimento archeologico nel territorio del comune di Villaputzu*

CULTURA DE G.B/FILIESTRU E EPICARDIALI (5.300 A.C. - 4.900 A.C.)

S'evolutzioni culturali s'agatat fintzas in is repertus de sa **Gruta de Filiestru** (Mara), indagada po sa primu borta in su 1971. De is medas **vasus** agataus, is prus interessantis funt tres: unu prenu de ocra arrùbia e is àterus duus de unu impriastu nieddu chi podit essi una tinta po tessìngiu o po sa terràllia etotu. Sa forma globoidali sighit a essi sa de primori.

A pustis de Filiestru s'agatat una **mudadura graduali**, concas a sa cultura nomenada **epicardiali**, chi si stretzat po sa **sparéssida totali de is decoratzionis cardialis**, arremprasadas dae fròjias plàsticas e àteras decoratzionis cutzorxalis.

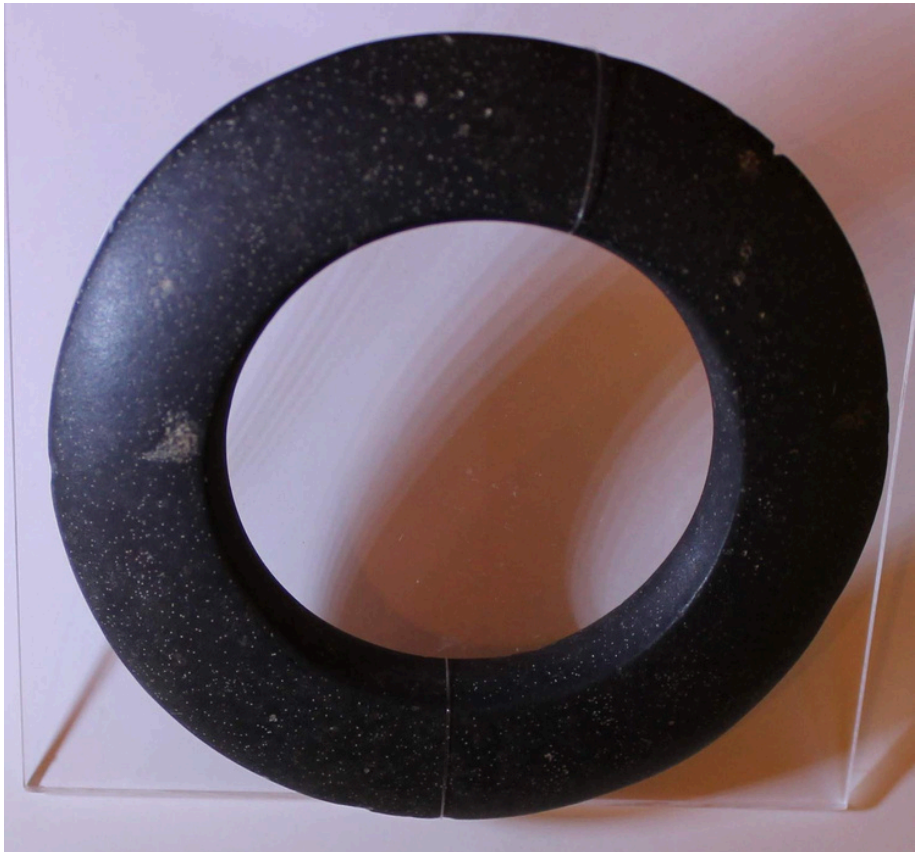

IS ANELLAS DE PEDRA

A custu perìudu torrant finas is **anellas de pedra**, spainadas meda in Sardìnnia ma chi s'agatat finas in Córsica e in Itàlia. **Sa funtzioni insoru non est ancora crara** ma si custumat a ddas cunsiderai ornamentus (mancai de portai a is bratzus, a is cambas o pendi-pendi), e/o elementu cun propriedadis de maia. Sa spainadura in su Mediterràneu de custus ogetus parit chi sigat is **bias cummercialis de sa pedra de tronu sarda** donendideddi prus unu sentidu de poderi chi non de valori cummerciali, una spécia de soddu.

Anella de Gruta Bariles (Otzieri)

su materiali est nefriti
diametru: 10,5 cm

CULTURA DE BONU ‘IGHINU (4.900 A.C. - 4.400 A.C.)

Sèmpiri in su ‘71, is sgavus fatus in sa Buca de su Tintirriolu (loc. Bonu ’Ighinu), pagu atesu dae sa Gruta de Filiestru, ant bogau a foras àteras castas de terràllia chi amostant un’evolutzioni in sa trabballadura de s’arxidda. Est sa primu cultura a si spainai in totu sa Sardìnnia, tandu est una **cultura bàsica**.
Nci funt 2/3 castas de terràllia:

- **impastu grussu** e **semi-fini**: scudìllias e vasus de formas simpris de colori arrùbiu, a mànigas simpris, su in prus sena de decoratzionis.
- **impastu fini**: scudìllias carenadas, artas o bàscias, a mànigu a pitzu o atundiau; ollas e vasus globularis a duas mànigas cun fròjias antropomorfas e zoomorfas, s’óru e su crullu funt casi sèmpiri decoraus cun imprentaduras a puntixeddus e tretixeddus, opuru cun grafitus. Is coloris funt su murru, s’arrubiastu e su nieddastu.

Vasu de su Bànniu Penali (Casteddu)

Scudìllia carenada de Tatinu (Santadi)

Vasu de sa Gruta de Corbeddu (Ulìana)

CULTURA DE SANTU CIRÌACU (4.400 A.C. - 4.000 A.C.)

A primu manu furiat cunsiderada cumenti a una *facies* de sa Cultura de Bonu ‘Ighinu, ma oindii est pigada cumenti a una cultura autònoma, de fundamentu po cumprendi sa **transidura** intra de cussa de Bonu ‘Ighinu e cussa de Otzieri. Scroberta in su biddatzolu omónimu assoru de **Terraba** si stretzat po is **terràllias** particularis, cumenti scudìllias, tassas, ollas e pruschetotu tianus. Innoi puru si partzint in cussas a **impastu grussu**, pruschetotu imperau in vasus mannus, opacus e arraspinus, e cussas a **impastu arrefinau** imperau po vasus e pìssidis lisus e luxentis, in colori arrùbiu, murru, de peddi, o nieddu. Is pagus **decoratzionis** chi si podint agatai funt sa clàssica carenadura, ma finas grafitus o imprentas de lìnias, tundus e puntus aintru de triàngulus.

Tianu

Scudìllia carenada de Cùcuru de is Arrius

Pìssidi

SA DIOSA MAMA

Sa genti de is culturas de Bonu ‘Ighinu e Santu Cirìacu iat svilupau una **cuscéntzia religiosa** arrefinada e creiat in unu mundu spirituali, presumendi una vida noa a pustis de sa morti. Po cussu cumentzat a interrai is mortus in **tumbas a putzitu**, scorrovadas in s’arroca, **a fossu**, scorrovadas in sa terra, o in **grutixeddas naturalis** mesu scorrovadas po ddis donai una forma ovali e una bóvida tunda. Impari a su mortu interrànt una **doda funerària,** cumpónnia dae strexu, ainas, prendas, màndigu e una statuedda particulari: sa **Diosa Mama**, sìmbulu de abbundàntzia, fertilidadi e vida noa. Is statueddas ddas faiant de materialis cumenti màrmuri, pedra de arena, alabastru, arxidda, ossu.

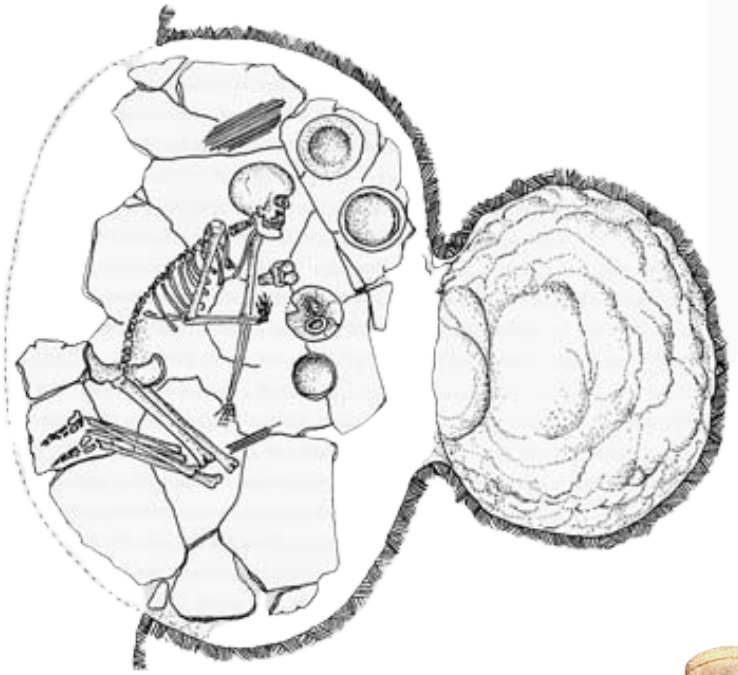

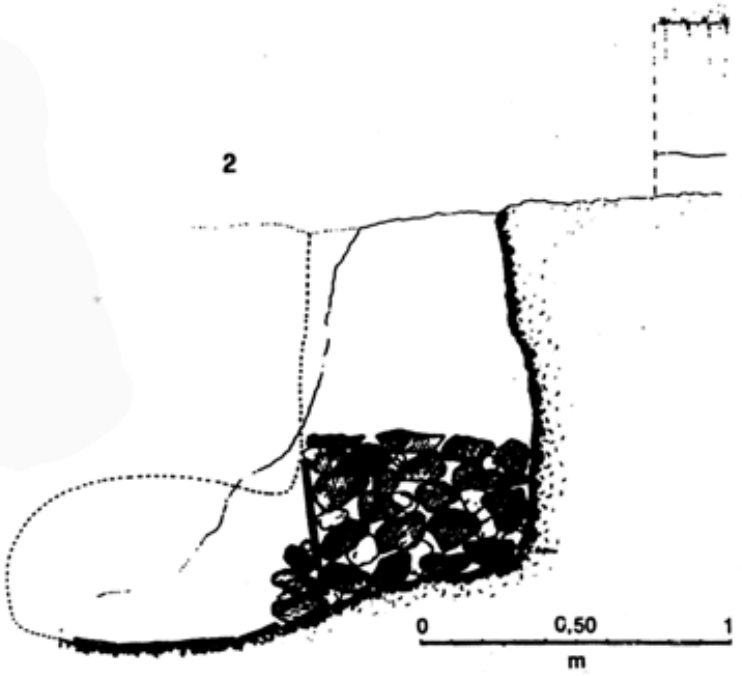
1. Terranoa, loc. Santa Mariedda
2. Muros, acùliu de Su Monte
3. Crabas, loc. Cùcuru de is Arrius ipogeu n. 420
4. Crabas, loc. Cùcuru de is Arrius ipogeu n. 410
5. Narabuia, loc. Su Anzu
6. Crabas, loc. Cùcuru de is Arrius ipogeu n. 386

SA NECRÓPOLI DE CÙCURU DE IS ARRIUS

Sa necrópoli prus nodia de custu perìudu est cussa de **Cùcuru de is Arrius** (Crabas), innui is sgavus de su ‘78 ant bogau a pillu 19 tumbas monocellularis (13 a putzitu, 4 a fossa e is àteras 2 fatas in su coladorxu de arena).

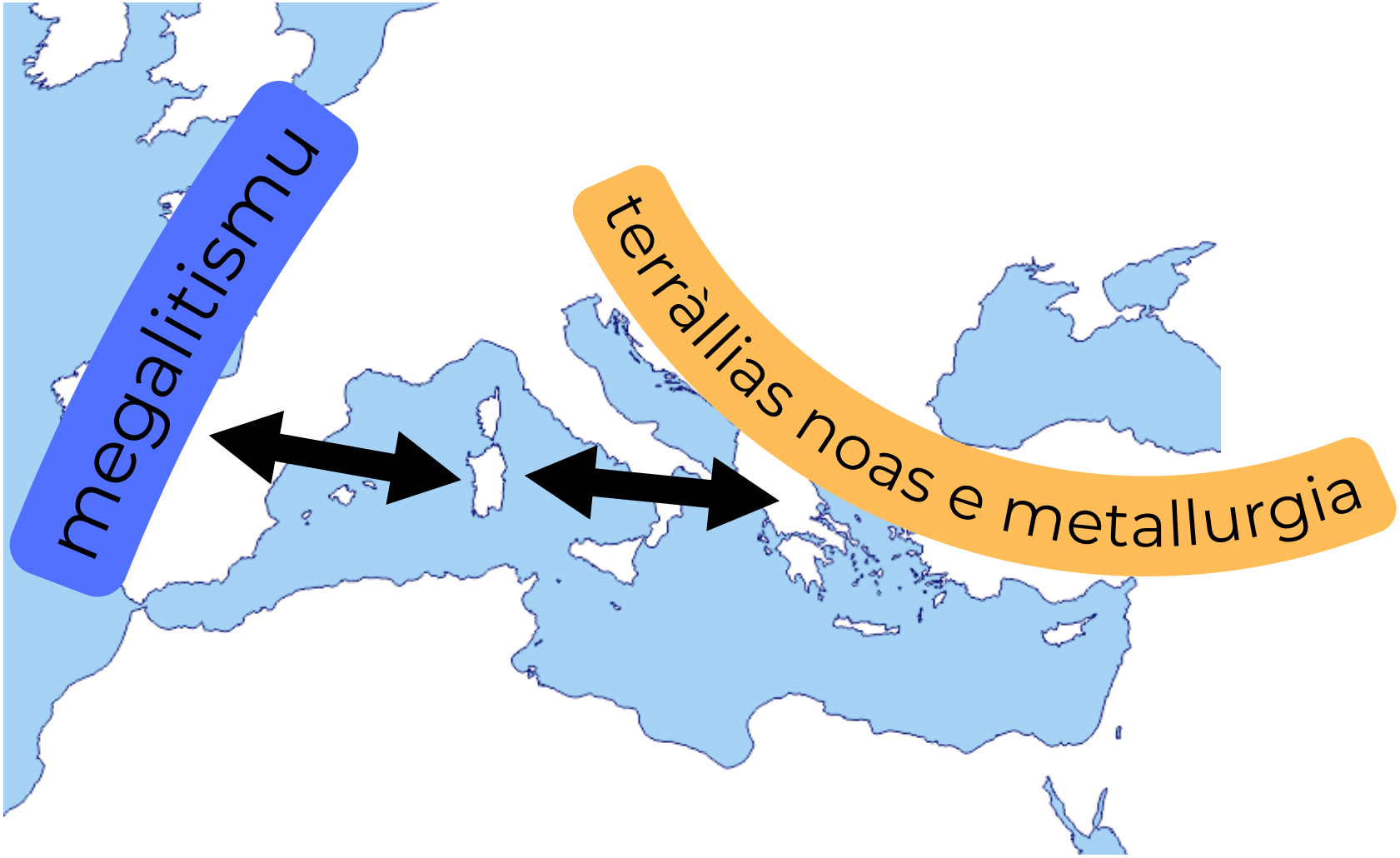

SA SARDÌNNIA CATALIZADORA DE CULTURAS

In su Neolìticu Finali sa **Sardìnnia** divenit **su prus mannu produsidori de pedra de tronu** ammanniendi de aici is cummércius suus in su Mediterràneu. Peri cussas **bias cummercialis** s'est cumpriu unu **scàmbiu** costanti de **técnicas e connoscéntzias noas** cun is àterus póbulus, chi is sardus ant scìpiu espressai in manera ùnica e originali pruschetotu in sa **Cultura de Otzieri**.

CULTURA DE OTZIERI (4.000 A.C. - 3.200 A.C.)

Sa Cultura de Otzieri pigat su nòmini dae sa **Gruta de Santu Miali de Otzieri**, innui ant agatau is primus repertus. Est cunsiderada sa segunda grandu **cultura bàsica** de Sardìnnia. Sa **terràllia** produsia est de is prus arrefinadas de sèmpiri, oténnia ammesturendi s'arxidda cun àcua e faendidedda abarrai in bartzas po ndi fai artziai a pillu is impuridadis, prus lébias. Is formas funt vàrias e elaboradas: tassas carenadas, vasus a scarteddu, vasus a trébini, scudìllias, vasus a colletu, vasu bicónicus cun mànigas tubularis, pìssidis. Po sa primu borta aparint **decoratzionis** a fròjias de ciricus, trotoxus, festonis, steddus, óminis, fatas siat a incarcu chi a pintura de ocra niedda e arrùbia, chi agatant simbillàntzias cun is fròjias de su **Mediterràneu Orientali**.

Pìssidi

Vasu a trébini

Vasu a scarteddu

Pratu dae Orgòsolo

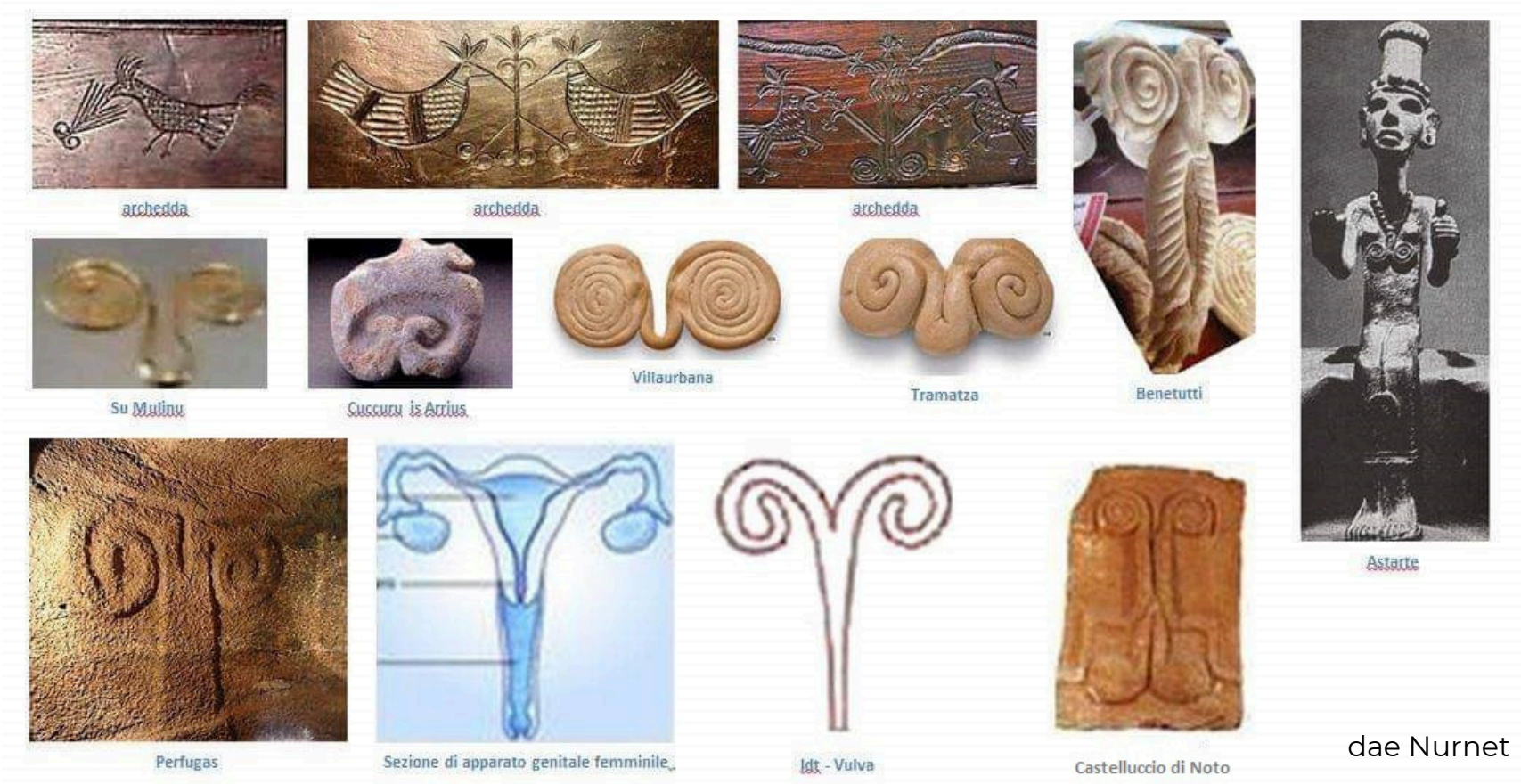
Arrogus dae sa Buca de su Tintirriolu (Mara)

RELIGIOSIDADI E SIMBOLISMUS IN SA CULTURA DE OTZIERI

Su **campu religiosu** de custas populatzionis divenit elaborau meda, cun unu artu livellu de astratzioni. Su cultu e sa sighenti **figuradura artìstica de sa Diosa Mama** s'arrefinat parìciu, is statueddas steatopìgias funt arremprasadas dae cussas a sestu geométricu gruxiformi e geométricu a stampus. A s'elementu femininu s'aciungit cussu masculinu de su **Diosu Boi**, figurau dae is corrus (o dópius trotoxus) pintaus o scurpius in monumentus. Ma segundu àteras interpretatzionis cussus corrus figurant etotu su **sessu femininu**.

dae Nurnet

SIGHIDURA DE S'IMPERU DE IS GRUTAS E DE IS ACÙLIUS

Cun sa spainadura de is **biddatzolus neolìticus** is **grutas** non funt prus imperadas cumenti a logu de bivimentu fitianu, ma sighint comuncas a essi imperadas cumenti a arreparus, laboratórius, logus de cultu e pruschetotu cumenti a **logus de sepultura** mancai, própriu in sa **Cultura de Otzieri**, si spàinint is **domus de janas**, chi eus a biri prus a innantis.

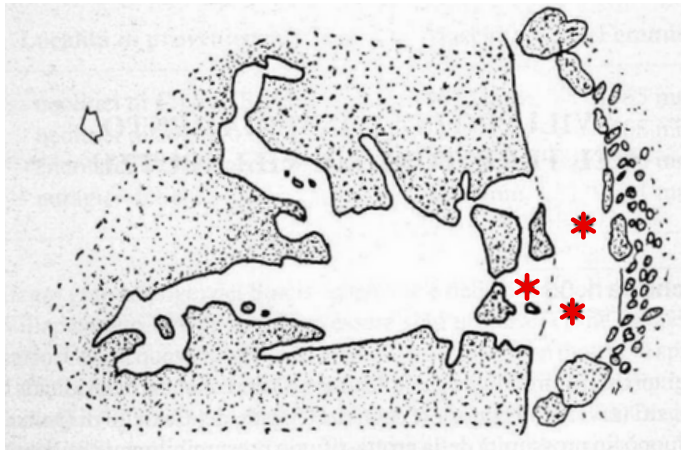
Su Cuguddu (loc. Monti Liuru)

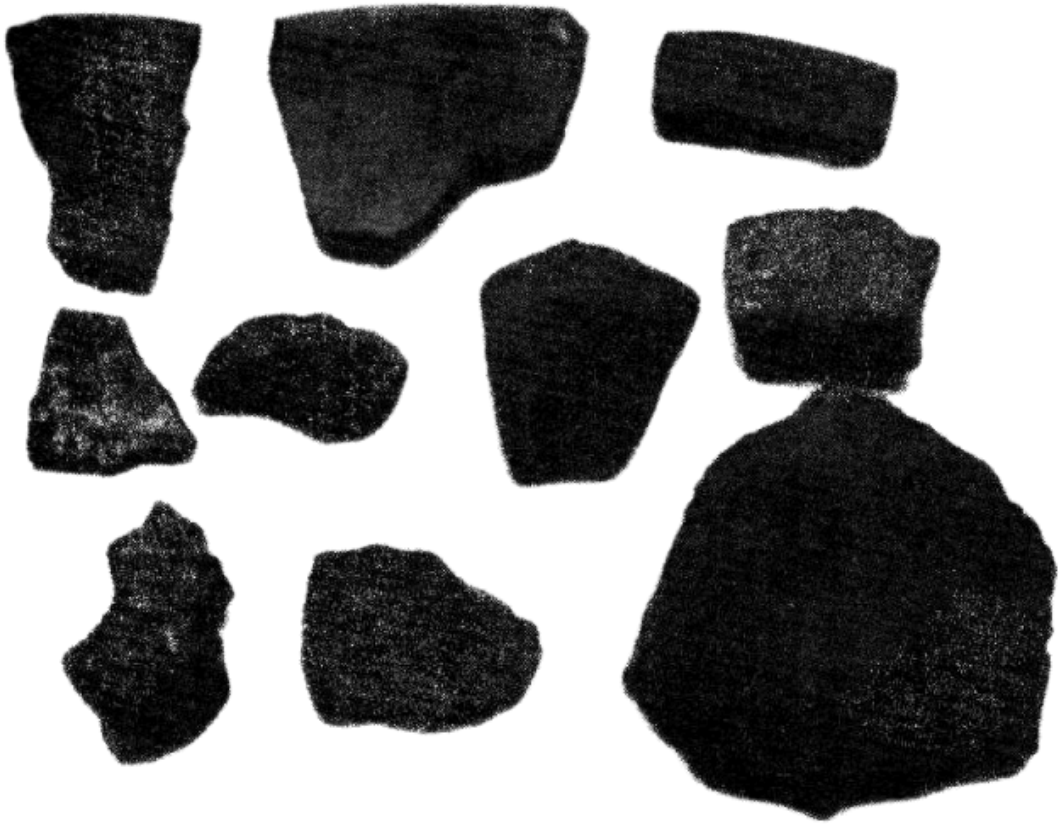
petroglifu de
Monti de Sirbonis
(Castiadas)

REPERTUS OTZIERI DE SU STAMPU VI (CIRRA)

In s'**imbucada de sa gruta** ant agatau 10 arrogheddus de terràllia e 6 arrogus de pedra de tronu trabballada chi parint torrai a sa Cultura de Otzieri. Segundu Ledda s'ómini furiat aposentau in unu **biddatzolu ingui assoru**, ma sighiat a sfrutai sa gruta po s'arreparai dae su tempus malu. Parit chi torrit a su própriu perìudu finas sa muresina, fortzis pesada po serrai su logu.

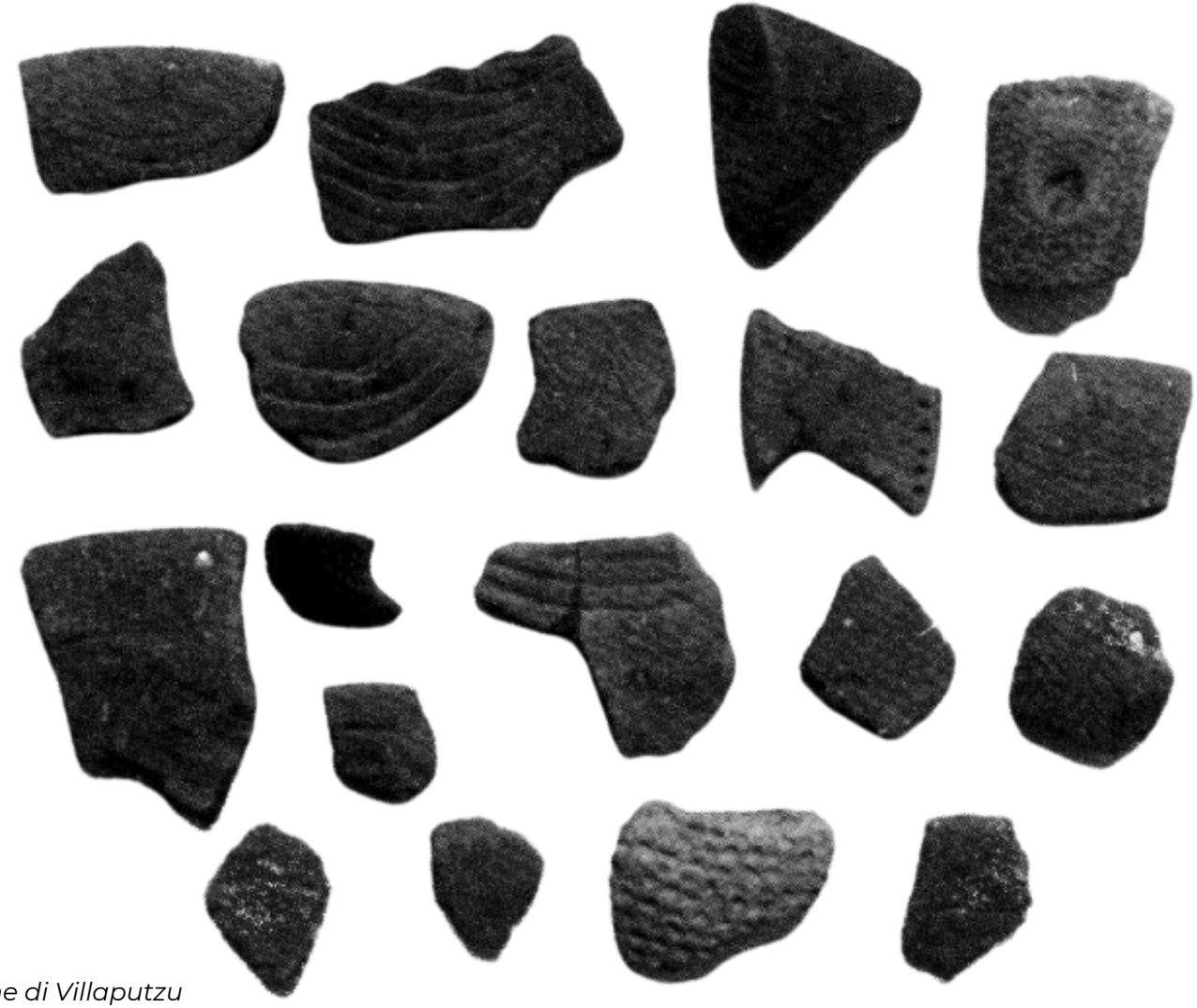

R. Ledda, *Censimento archeologico nel territorio del comune di Villaputzu*

REPERTUS OTZIERI DE S'ACIOU (BIDD'E PUTZI)

Cumenti a medas situs, su de S'Aciou puru dd'ant scrobertu po mori de is aramìngius. Ndi funt bessius a pillu is arrastus de unas cantu **barracas** e medas repertus de terràllia, pedra e pedra de tronu. Innoi sa casta de decoratzioni pertocat in manera crara a sa Cultura de Otzieri.

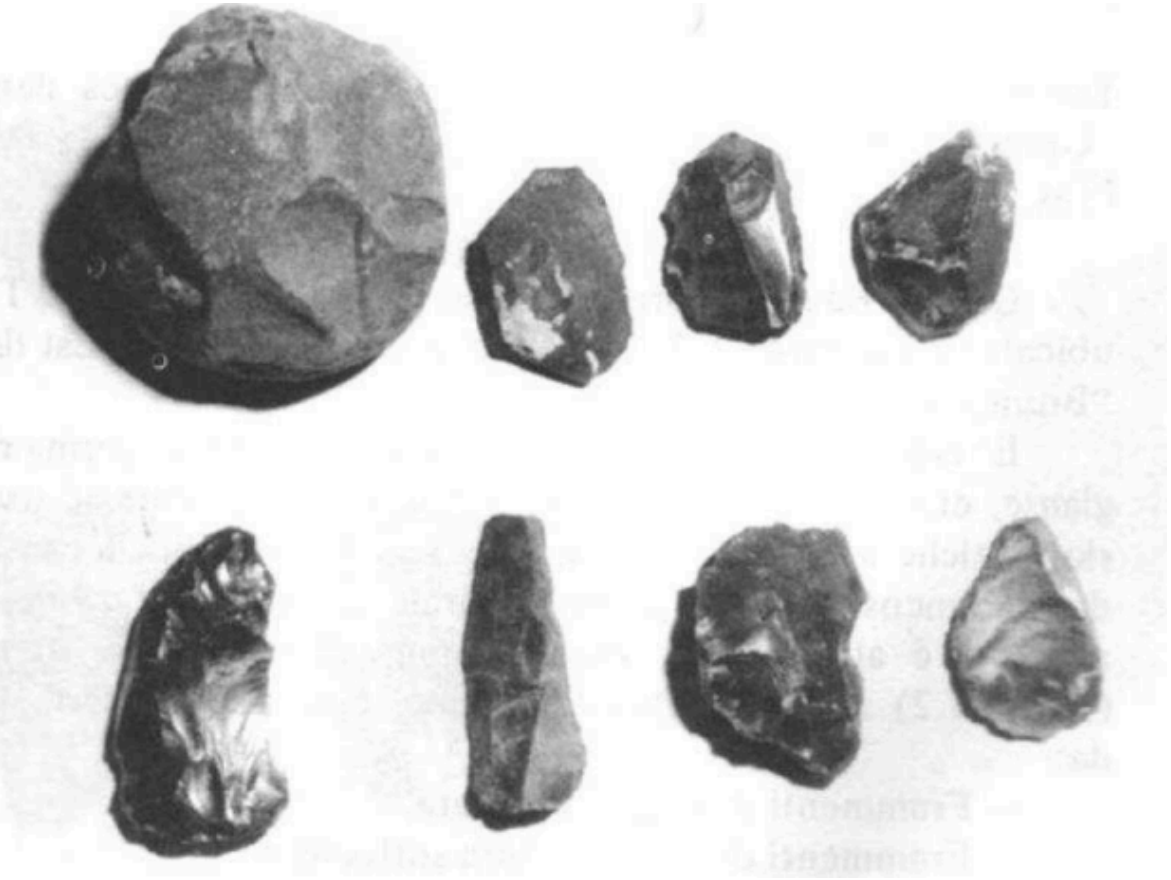

R. Ledda, *Censimento archeologico nel territorio del comune di Villaputzu*

REPERTUS OTZIERI DE PEDRA DIANA (MONTI LIURU OVEST)

Custa arroca manna, stampada dae s'àcua e su bentu, dd'at abbitada sa **genti neolìtica** cumenti ammostau dae is repertus agataus: 1 pistoni de pedra, 7 ainas de pedra de tronu (in figura), e arrogus de una scudìllia carenada, de unu vasu a trébini e de unu a scarteddu. Sa dinàmica de bivimentu furiat seguramenti oguali a sa de Su Stampu VI (biddatzolu e acùliu).

R. Ledda, *Censimento archeologico nel territorio del comune di Muravera*

REPERTUS OTZIERI DE S'OLLASTINU (MONTI LIURU EST)

A diferéntzia de is àterus acùlius custu est cunsiderau dae Ledda a **imperu funeràriu** po mori de su pagu tretu chi nc'est aintru, malu po nci bivi. Is repertus agataus funt siat de terràllia (arrogu de scudìllia carenada e arrogus de vasu) chi de pedra de tronu (2 lamas e 1 arrasigadori). Assoru nci iat a depi essi unu cumplessu de pedras fitas. Su situ est connotu finas cumenti **Brai Loi**.

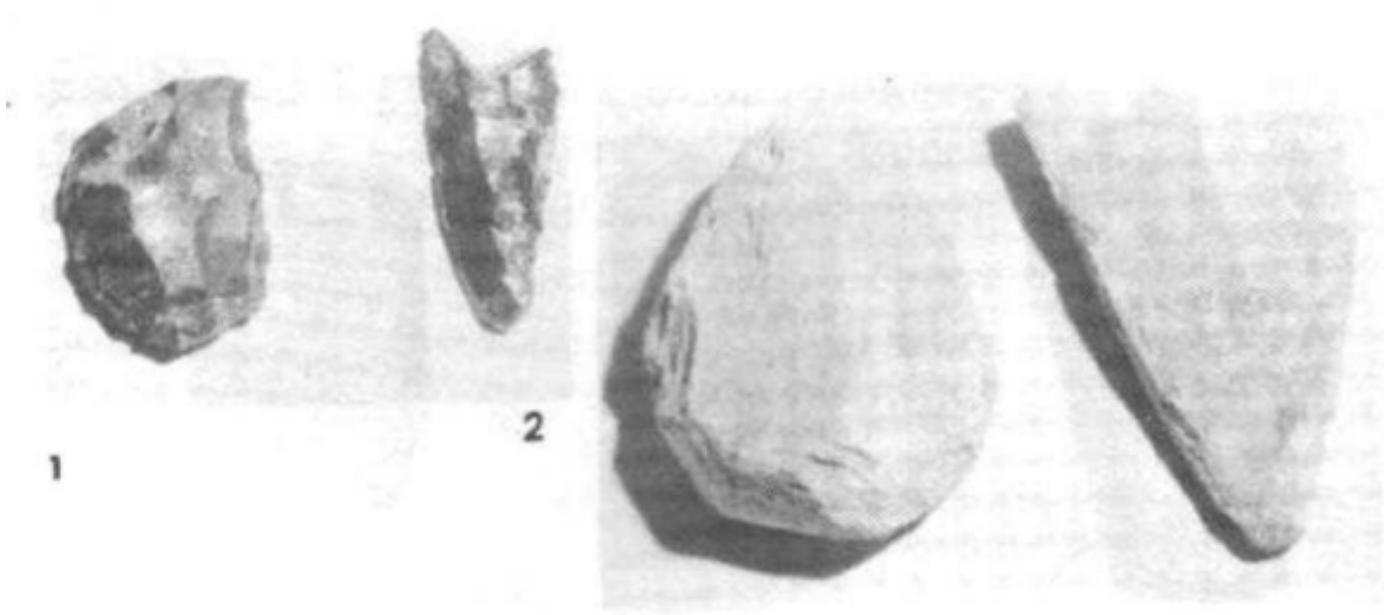

R. Ledda, *Censimento archeologico nel territorio del comune di Muravera*

REPERTUS OTZIERI DE SU BIDDATZOLU DE PUNTA MADAU (CASTIADAS)

In loc. Punta Madau, pagu atesu dae sa domu de janas, s'agatat unu **biddatzolu** innui ant agatau repertus de terràllia, pedra de tronu e pedra. Custu est su listarxu de is repertus:

- arrogu de vasu a trébini
- arrogu de scudìllia carenada
- arrogu de scudìllia
- arrogu de vasu
- 2 lamas
- 1 arrasigadori
- 1 pistoni sferoidali

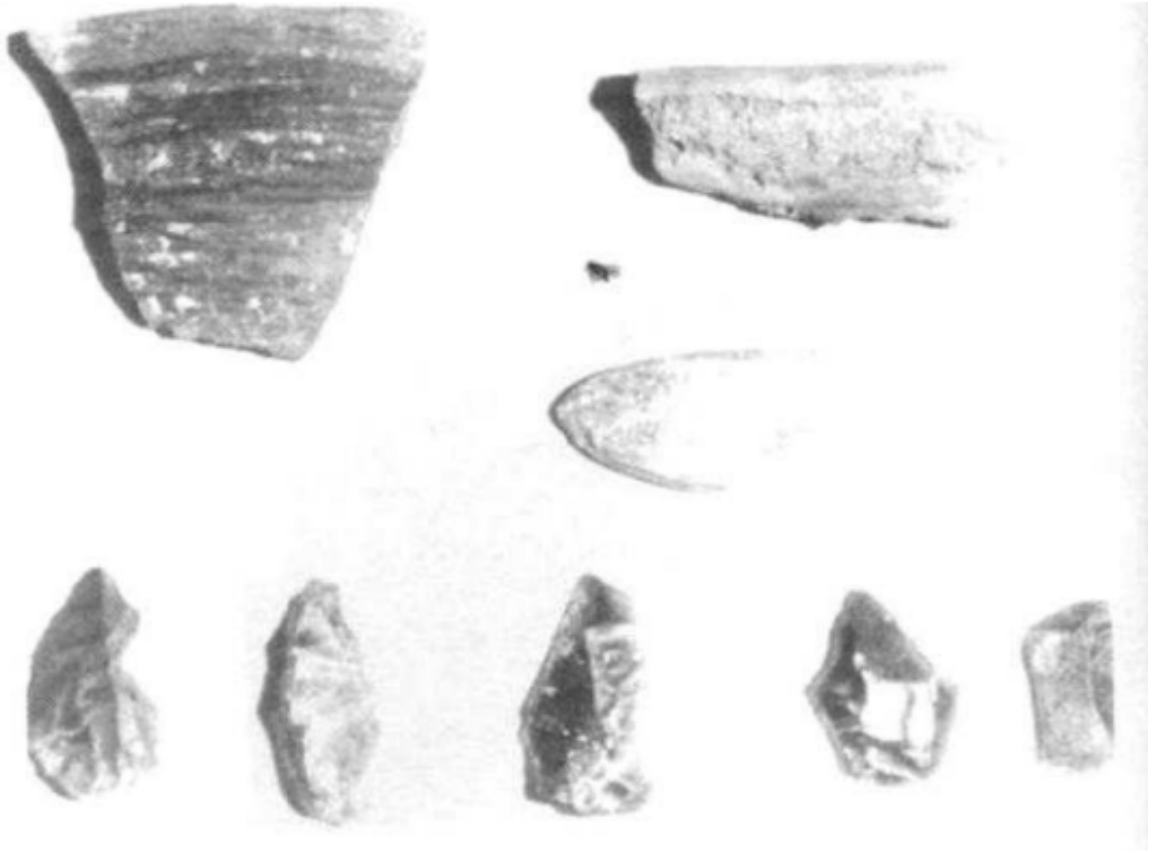

R. Ledda, *Censimento archeologico nel territorio del comune di Muravera*

REPERTUS OTZIERI DE SU BIDDATZOLU DE SU TZÌPIRI (MURERA)

Un'àteru biddatzolu interessanti est cussu de su Monti de su Tzìpiri innui si stretzant beni is prantas de is **barracas neolìticas**. Aintru s'agatant **arrastus de màndigu**, cumenti conchillus de cóciulas e óstricas. Is repertus agataus funt:
1 seguredda in pedra birdi; 1 arrogu de pei de vasu a trébini; 1 arrogu de scudìllia; 1 arrogu de vasu a colletu; 3 lamas e 2 arrasigadoris de pedra de tronu.

R. Ledda, *Censimento archeologico nel territorio del comune di Muravera*

UNA CASTA DE TUMBA NOA: SA DOMU DE JANAS

Giai in sa Cultura de Bonu ‘Ighinu e de Santu Cirìacu is sardus iant cumentzau a fai tumbas scorrovadas in s’arroca (grutixeddas stuvadas, fossus e putzitus). In cussa de Santu Cirìacu si cumentzat a biri s’evolutzioni de is **tumbas ipogéicas** cun is primus **domus de janas** (nomenadas finas grutas, forrus, furrighesos, concas), chi ant a agatai sa màssima spainadura e arrefinadura in sa Cultura de Otzieri. Fìncias a imoi si ndi connoscint unus **3.500**, spartzinadas in totu s'ìsula (francu de sa Gaddura) cun una frecuéntzia prus arta in su tataresu. Custus monumentus funt de medas formas e castas.

de Pranu Narbonis (Santu ‘Idu)

DOMUS DE JANAS: SU SGAVU

Is domus de janas ddas stuvànt in **dónnia casta de arroca**, a tenori de cantu furiat tostada sa pedra si podiat fai una tumba prus o mancu manna e elaborada. Is **técnicas de sgavu** non funt ancora averiguadas dae is studiosus ma in medas tumbas si biint ancora is scarfiduras in s'arroca fatas cun puntarolas de pedra (chi is archeòlogus ant custumau a agatai in situ).

Sos Lacheddos (Tàtari)
stuvada in su carcari

de Genna de Spina (Castiadas)
stuvada in su granitu

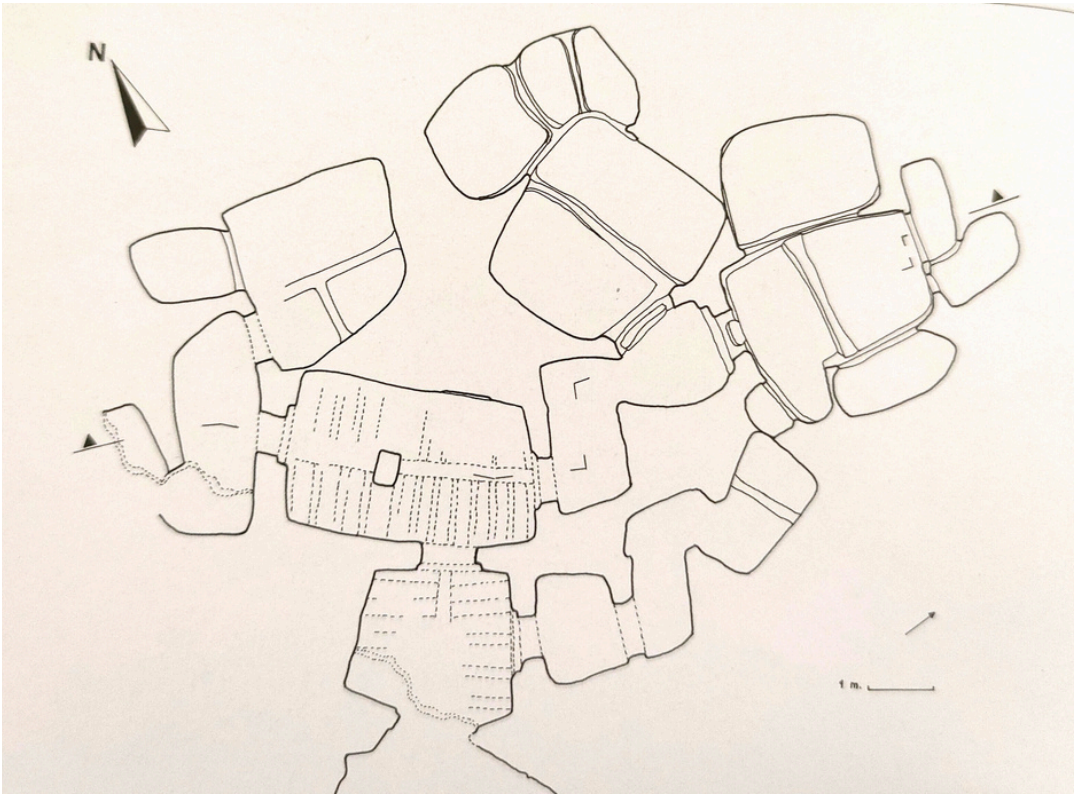
DOMUS DE JANAS: ELEMENTUS ARCHITETÓNICUS

S'architetura de is domus de janas est vària meda e tenit is sighentis elementus de fàbbricu.

S'**aposentu** o **cella** est s'elementu de fundamentu de sa domu de janas chi podit essi monocellulari o pluricellulari.

de Obau (Mamojada)
monocellulari

Tumba Majore de sa Badde de s'Asile (Ossi)
pluricellulari

DOMUS DE JANAS: ELEMENTUS ARCHITETÓNICUS

Un'àteru elementu est s'**anticella** innui si custumànt a fai is ritus po su mortu.

Sèmpiri cun funtzioni rituali podiat essi su ***dromos***, unu passaditzu chi portat a s'imbucada de sa tumba.

Tumba de is Clessidras de sa Badde de s'Asile (Ossi)
(anticella)

de s'Àcua Salida (Pramantellu)
(dromos)

DOMUS DE JANAS: ELEMENTUS ARCHITETÓNICUS

Finas su **liminaxu** podiat essi prus o mancu arrefinau, cun **gurnisas** (pintadas puru), **sinnus** e **scaleras**.

A bortas s'agatat ancora sa **serrada** de sa tumba, in pedra etotu.

de Santu Pedru (S'Alighera)

de Montessu (Sa Baronia)

DOMUS DE JANAS: ELEMENTUS ARCHITETÓNICUS

Medas furiant is **sinnus ritualis** chi scurpiant o pintànt in s'arroca, cumenti a sa conca de boi e is corrus (o su sessu femininu cunforma a àteras interpretatzionis), ma finas spiralis, geometrismus e petroglifus.

de sa Pala Larga (Bonorva)

de Pubusatile (Biddanoa Monteleone)

DOMUS DE JANAS: ELEMENTUS ARCHITETÓNICUS

Sas Concas (Oniferi)

de Brodu (Oniferi)

de Mandra Antine (Tiesi)

DOMUS DE JANAS: ELEMENTUS ARCHITETÓNICUS

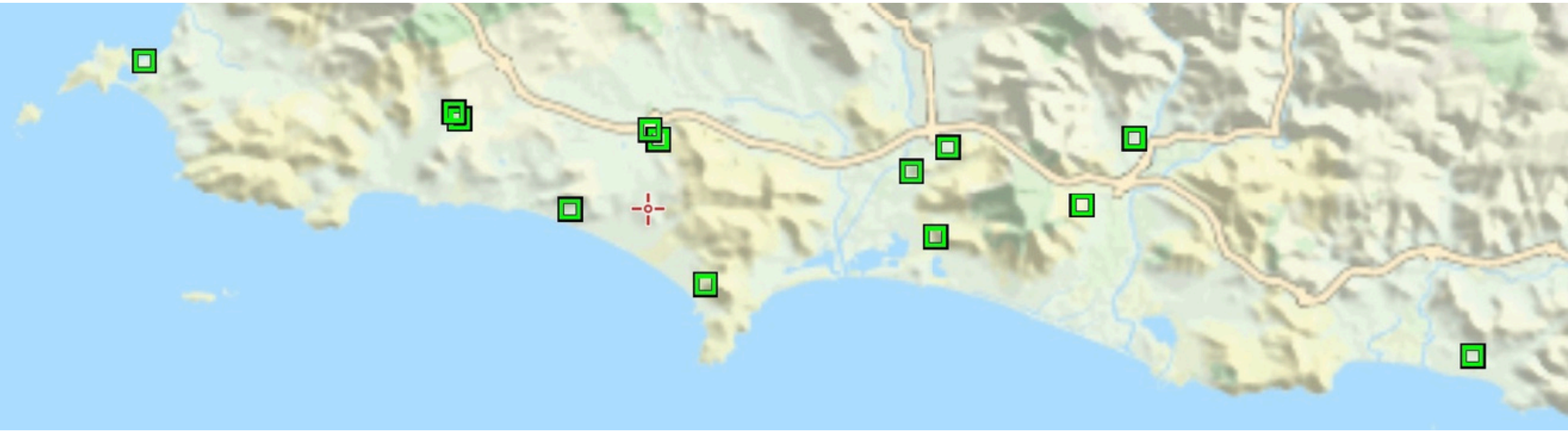
In is domus de janas prus elaboradas sa pranta pigat sa trassa de una **barraca neolìtica**. In sa pedra figuràn totus is elementus architetónicus e decorativus cumenti a is colunnas, sa bóvida, su foxili, portas e fentanas.

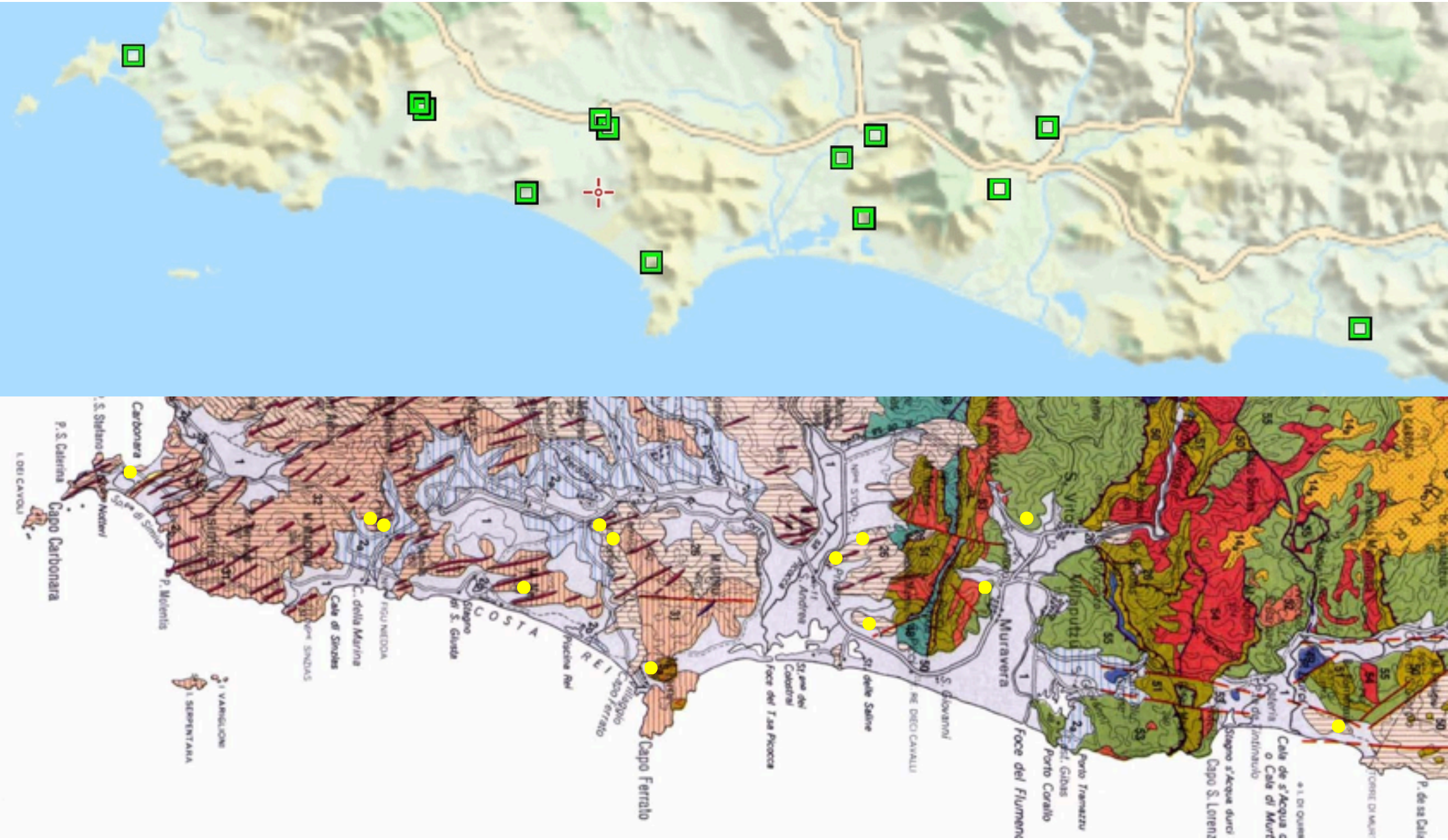
S'Incantu (Putifigari)

IS DOMUS DE JANAS DE SU SÀRRABUS

In su Sàrrabus nci funt **15 domus de janas** in totu, **pagu articuladas**, su in prus a pranta anticella-cella, pruschetotu fatas in sa **Cultura de Otzieri**. Is prus articuladas funt is 3 de Pranu Narbonis in Santu 'Idu, is ùnicas de su Sàrrabus, impari a cussa de Murera, stuvadas in sa **Pedra de Arena de Santu 'Idu**, prus moddi, e non in su **granitu**, prus tostau. Ecetzioni est finas sa cussa de Costa de sa Perdera, stuvada in sa trachiti.

IS DOMUS DE JANAS DE SU SÀRRABUS

IS DOMUS DE JANAS DE SU SÀRRABUS (SUD)

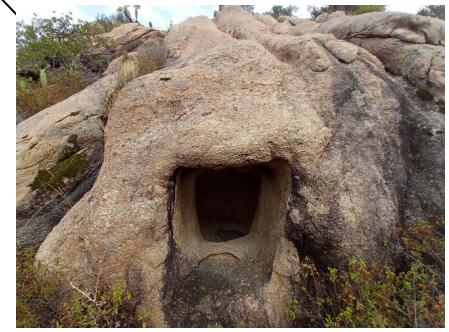

Spiaggia del Riso

de Punta Madau

de Monti de Sirbonis

de Genna de Spina

de Monti Nai

de Costa de sa Pedrera

IS DOMUS DE JANAS DE SU SÀRRABUS (NORD)

de su Tàsuru

de s'Òru

de Santu Pìlimu

de Murera

de Pranu Narbonis

de su Tzìpiri

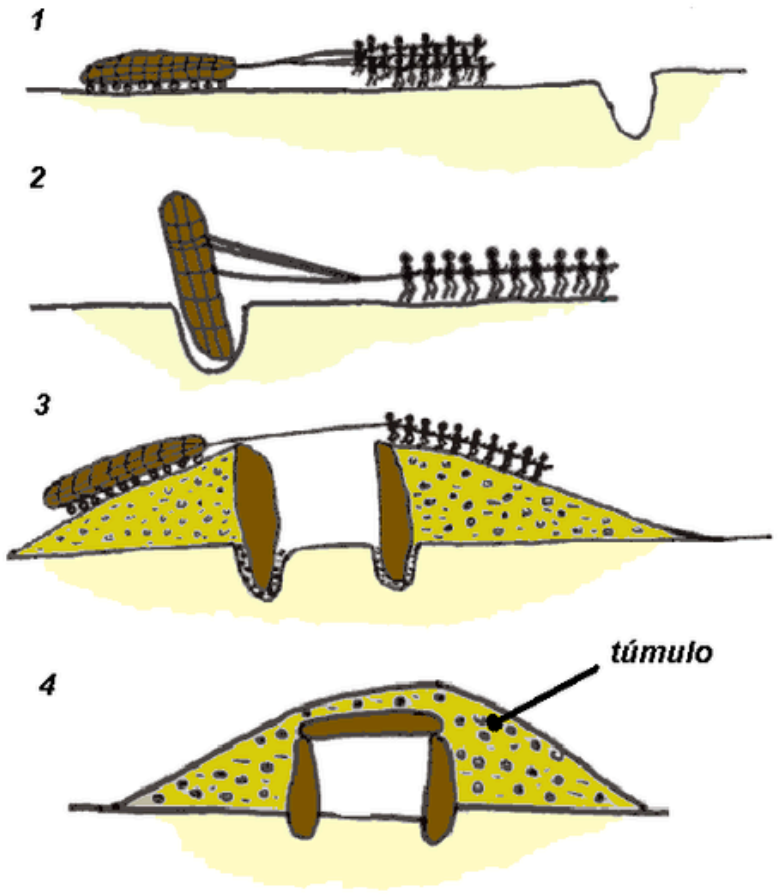
MEGALITISMU IN SARDÌNNIA

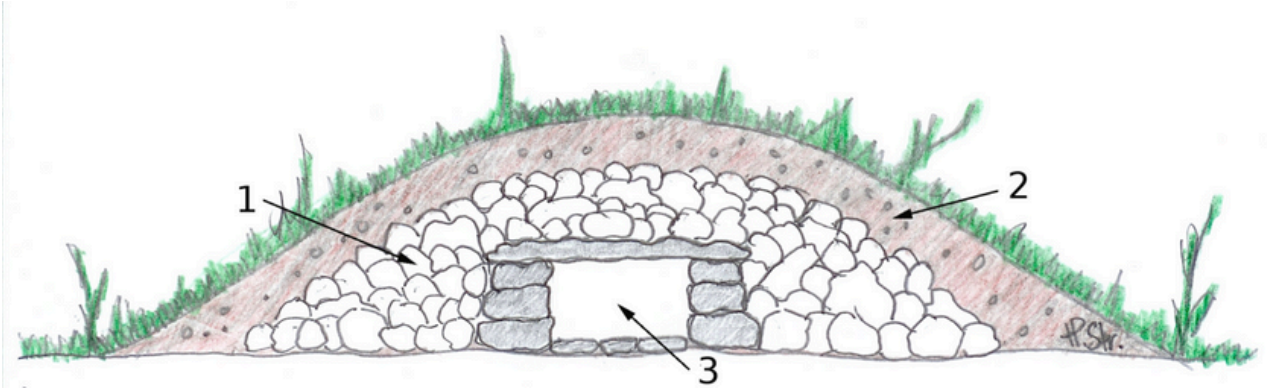
Fàcias a su **4000 a.C**, lompit in Sardìnnia su fenómenu de su **megalitismu europeu**. Su nòmini ndi benit dae s'unioni de is duus fueddus aregus *μέγας* (mégas) "mannu" e *λίθος* (lìthos) "pedra" e inditat cussa particulari espressada de s'architetura preistórica caratirizada dae **monumentus** pesaus cun contonis mannus sgrussaus de pedra, cumenti a is pedras fitas, pedras acrobercadas, passaditzus crobertus, tundus megalìticus e cortis de pedra. Su fenómenu cumentzat a s'espressai giai in sa Cultura de **Santu Cirìacu**, ma lompit a su màssimu in sa **Cultura de Otzieri**.

TÉCNICAS DE SU MEGALITISMU

Pesai custus monumentus non furiat fàcili cunsiderau su pesu de is monolitus (27 ton. sa crobertura de Sa Covecada de Mores). Is antigus imperant técnicas cumenti a cussa de **fai lissinai sa pedra** ponendideddi truncus asuta e de ndi dda pesai cun su princìpiu de sa leva. A pustis **imbussànt totu cun pedrixedda e terra** e faiant unu montixeddu, cosa chi oi non si biit prus po mori de s'arrasigadura de s'àcua, de su bentu e de is trabballus de s'ómini.

1) arreprenimentu de pedra
2) imbussadura de terra
3) incroamentu (trilitu)

IS PEDRAS FITAS (MENHIR)

Tìpicas de su megalitismu funt is **pedras fitas** o menhir. Sa **funtzioni** insoru furiat seguramenti de inditai is logus **ritualis**, innui alabai sa natura e/o a is antipassaus. Is pedras fitas podint essi **solas** o a **cumplessus**.

de Corru Tundu m. 5,75
(Sant'Antoni Arruinas)

de Pranu Murtedu (Goni)

IS PEDRAS FITAS IN SU SÀRRABUS

Su Sàrrabus est nodiu po is grandus cumplessus de pedras fitas:

1. Cala Pira
2. Santa Justa
3. Sa Domu de s'Orcu
4. Ortixeddus
5. Bacu de Monti Nai
6. Su Sciùsciu
7. Arcu Prumareddu
8. Piscina Réi
9. Scalas
10. Cuili Piras
11. Barraca de su 'Entu
12. Pranu Ontroxu
13. Cuili Béciu
14. Mont'Arbu
15. Àcua Callenti
16. 'Idda
17. S'Arridroxi
18. 'Ibba de sa Crésia
19. Brai Loi o S'Ollastinu

R. Ledda, *Censimento archeologico nel territorio del comune di Muravera*

Cuili Piras

REPERTUS OTZIERI DE CUILI PIRAS

In su logu innui nci funt is pedras fitas s'agatàt unu **biddatzolu** ancora prus antigu ma pertocanti, po is repertus agataus, a sa Cultura de Otzieri etotu. Is sgavus fatus in su 1982-83 ant bogau a foras una surra de repertus de pedra, pedra de tronu, terràllia e, su prus de importu de totus, una **seguredda de arràmini**. Est longa 4,5 cm e larga 2,4 cm / 1,4 cm, est grussa 0,7 cm, pesat 42 gr. e portat apitzus unu pillu de óssidu birdi, in sa faci portat unu **difetu de fusioni** chi inditat is fartas de sa técnica fusória de su tempus, ancora a su cumentzu. Dae sa forma assimbillat a is segureddas in pedra birdi coevas.

R. Ledda, *Censimento archeologico nel territorio del comune di Muravera*

Piscina Rei

Pranu Scalas

Monti Nai

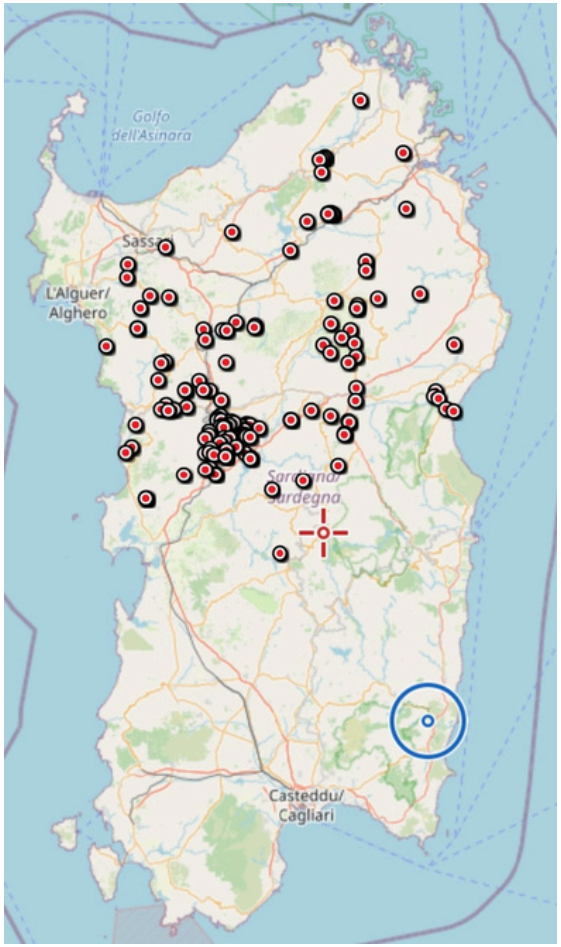

Monti Ontroxu

IS PEDRAS ACROBERCADAS (DOLMEN)

Is **pedras acrobercadas** (dolmen) funt **tumbas preistóricas** megalìticas, cumpónnias dae duas pedras ladas fitas in terra chi poderant unu incroamentu de pedra. Àterus studiosus ant marcau cumenti custus fàbbricus podiant essi imperaus finas cumenti a **temprus**, giai chi in unus cantu ant agatau artareddus. In su Sàrrabus ancora non nd'ant agatau.

Sa Covecada (Mores)

IS PASSADITZUS CROBERTUS (ALLÉE COUVERTE)

Simbillantis po técnica de fàbbricu funt is passaditzus crobertus o allée couverte, imperaus cumenti **tumbas culletivas** etotu. Si podint cunsiderai is precursoris de is tumbas de is mannus. In su Sàrrabus non nd'ant agatau.

de Corte Noa (Laconi)

IS CORTIS DE PEDRA (CROMLECH)

Particularis funt puru is cortis de pedra o cromlech, cortis megalìticas cun probàbbili **funtzioni rituali** o de castiadura astronómica. In su Sàrrabus ancora non nd'ant agatau ma si nd'agatant unus cantu in su Gerrei.

de Montixi (Pauli Gerrei)

IS TUNDUS MEGALÌTICUS DE LI MURI

Ma is **primus struturas megalìticas** pesadas in Sardìnnia funt is tundus megalìticus. Cumenti a sa **necrópoli de Li Muri, in Alzachena**, cumpónnia dae 5 “cascitas” fatas cun lastras de pedra, ingiriadas dae ciricus de tellas. Is ossus de is sìngulas personis ddus poniant aintru, impari cun cupas, seguris e arrecadas de steatiti; sa tumba a pustis dda crobexiant de terra e pedrigonis. Custu tipu de tumba s’agatat puru in Córsica, in s’Ìsula d’Elba e in is Pireneus.

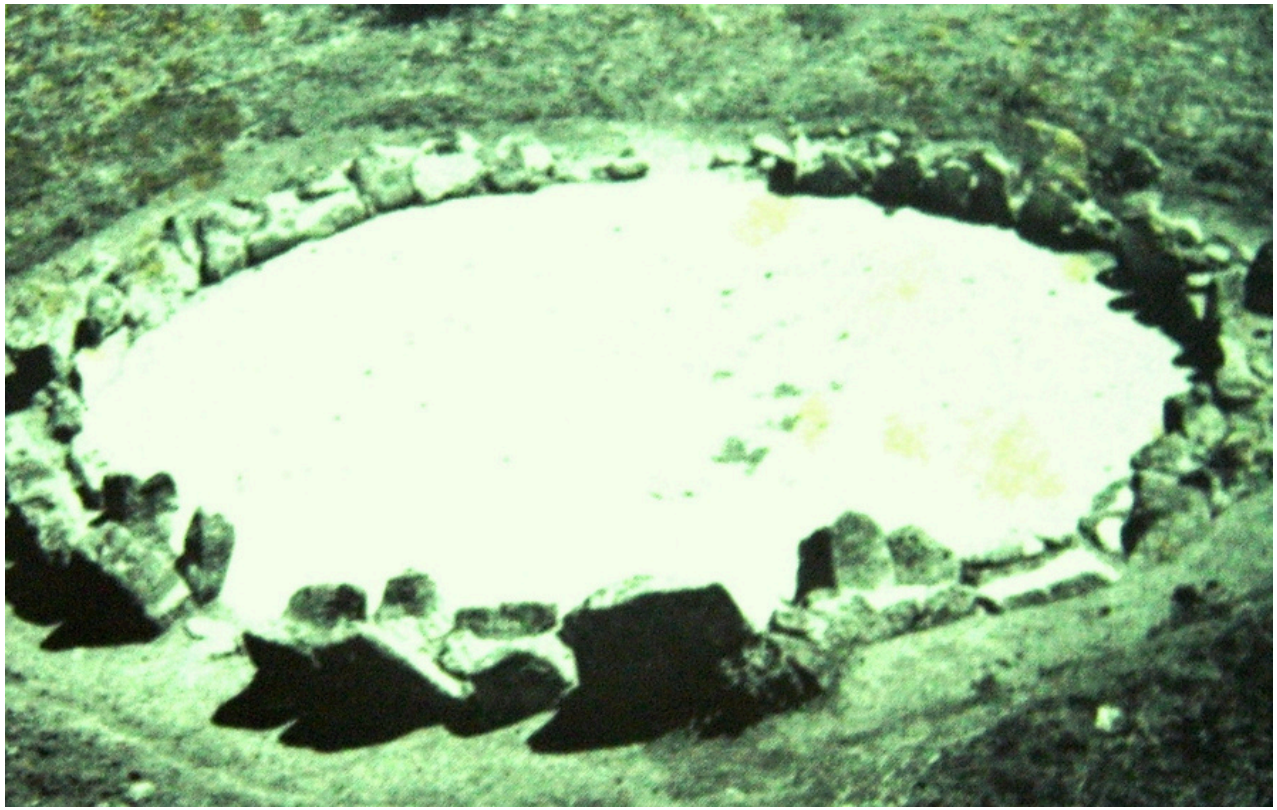

unus cantu elementus de sa doda de is tumbas a ciricu

SA SPURPADURA

Non scieus meda de is **ritualis funeràrius** de sa genti preistórica sarda, ma unus cantu stùdius afirmant ca si custumàt a praticai sa **spurpadura** (naturali o artificiali) de is corpus de is mortus antis de ddus ponni in sa tumba. Custa faina si faiat in s'**anticella** o comuncas ananti de is monumentus.

Li Muri, annus ‘50, si biint is sitiadas innui poniant is mortus po sa spurpadura

Una interpretatzioni particulari de sa "pavoncella" bolit chi in beridadi amostit unu pilloni necròfagu o unu intruxi, protagonista de sa spurpadura.

SA NECRÓPOLI DE PRANU MURTEDU

Su in prus de is tundus megalìticus s'agatant in **Gaddura**, tanti ca po meda tempus ddus ant cunsideraus pertocantis a una cultura autònoma, nomenada **Cultura de Alzachena**, ma oindii funt cunsideraus una particulari espressada de cussa de **Santu Cirìacu**. In dónnia manera nc'at unu situ ùnicu, in Cabu de Bàsciu, chi est s'unioni de unu tundu megalìticu e una domu de janas, cussu est sa Tumba II o de su Rei de **Pranu Murtedu in Goni**.

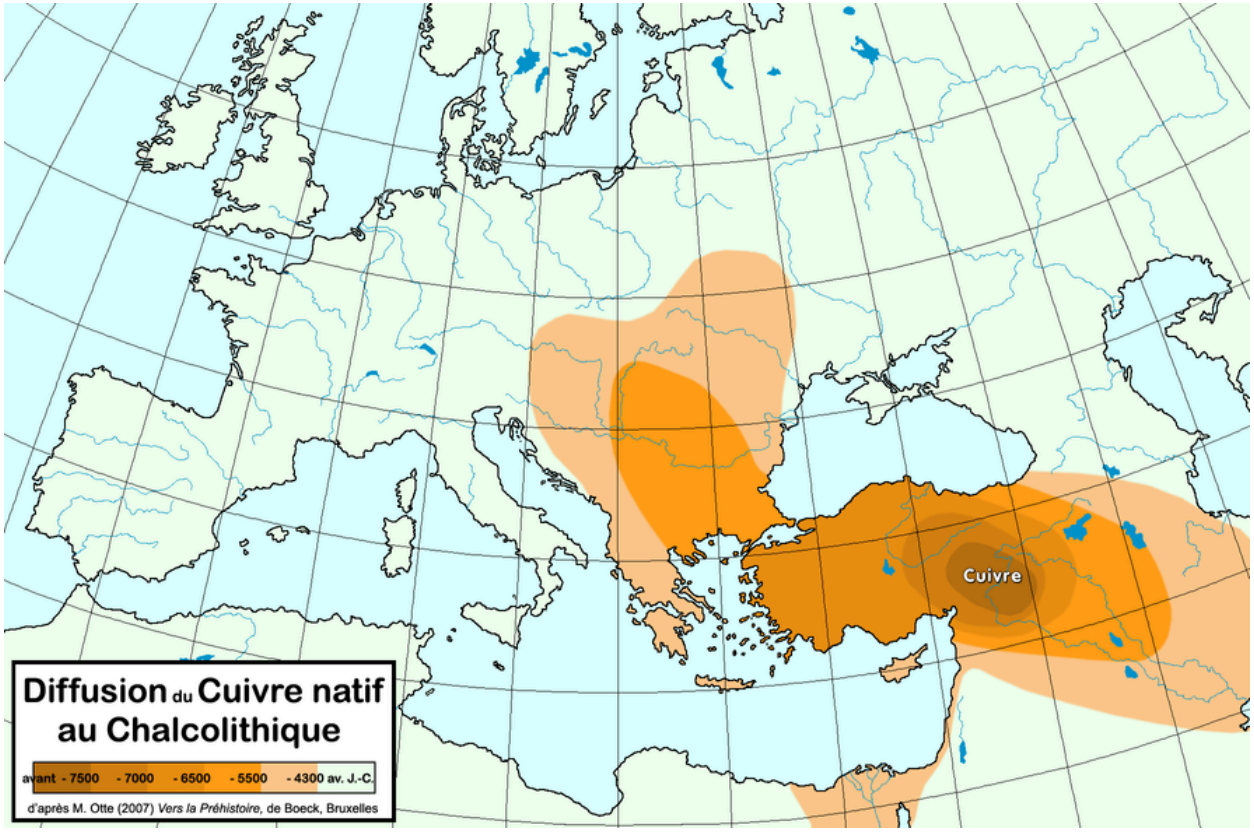

EDADI DE S'ARRÀMINI
(3.200 A.C. - 2.200 A.C.)

SA TRABBALLADURA DE S'ARRÀMINI

Gràtzias a is **scàmbius cummercialis** fitianus cun is **pópulus mediterràneus orientalis** lompit in Sardìnnia sa **trabballadura de s'arràmini** chi stretzat custu perìudu stóricu. S'imperu de s'arràmini furiat giai cumentzau in sa Cultura de Otzieri (4.000 a.C. - 3.200 a.C.) cumenti ammostau dae unus cantu repertus, ma divenit prus forti dae sa **Cultura de Sub-Otzieri** a sighiri. In dónnia manera s'arràmini no arremprasat sa pedra e sa pedra de tronu in sa faidura de is ainas, ma antzis abarrat po meda tempus una casta de **artisanau segundàriu**.

CULTURA SUB-OTZIERI (3.200 A.C. - 3.000 A.C.)

A bellu a bellu sa finesa de sa Cultura de Otzieri est arremprasada dae **formas prus simpris** cumenti tianus a duas mànigas, vasus globularis a trébini, vasus serraus a mànigas lateralis, vasus a frascu, vasus a crullu cun mànigas stampadas, tassas e vasixeddus carenaus cun decoratzionis a stampixeddus, s'ollixedda a una màniga e sa scudìllia a forma angulada. S'impastu puru divenit prus grussu e **sparessint is decoratzionis**. Abarrat scéti calancuna terràllia decorada cun filas de puntus o lìnias, simpris meda.

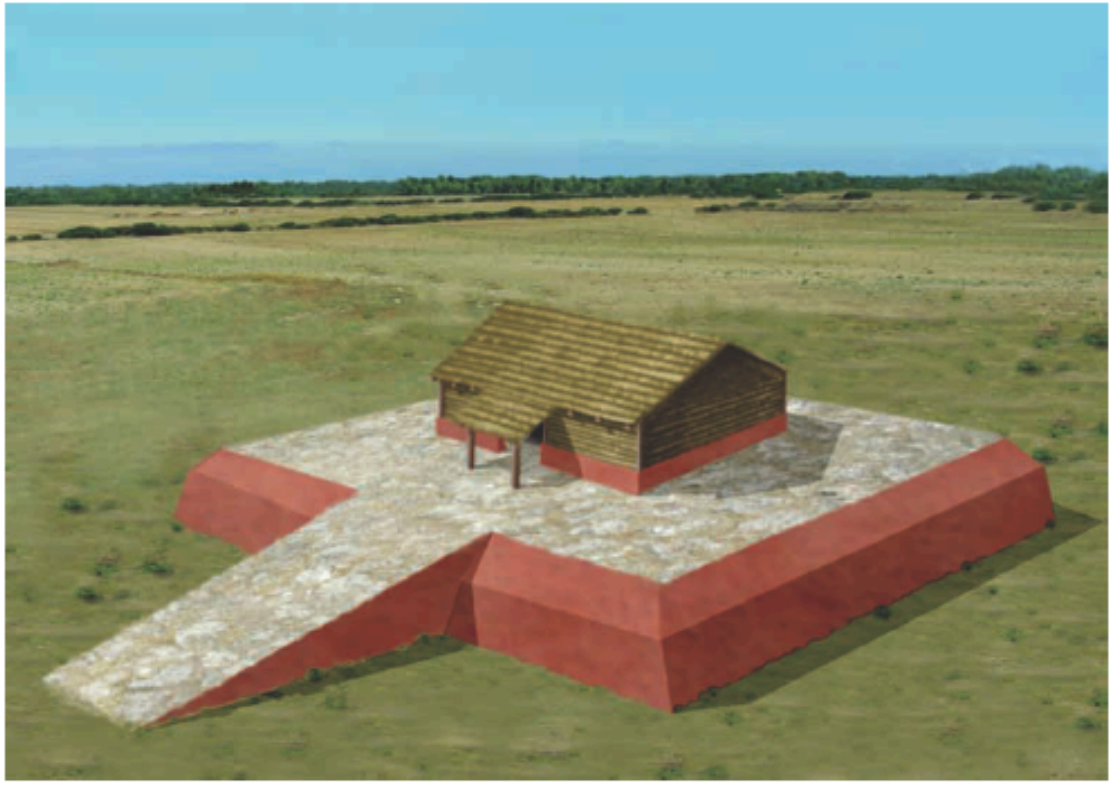
SU TEMPRU DE MONTI D'ACODDI

In custu perìudu de transidura pesant su Tempru de Monti d'Acoddi, **ùnicum in totu su Mediterràneu**, assimbillanti meda a una *ziqqurat*. Is stùdius de sa apilladura archeológica ant averiguau chi torrat intra de su **3300-2700 a.C.** e ca su logu furiat abbitau giai dae su 4000 a.C.

SU TEMPRU DE MONTI D'ACODDI

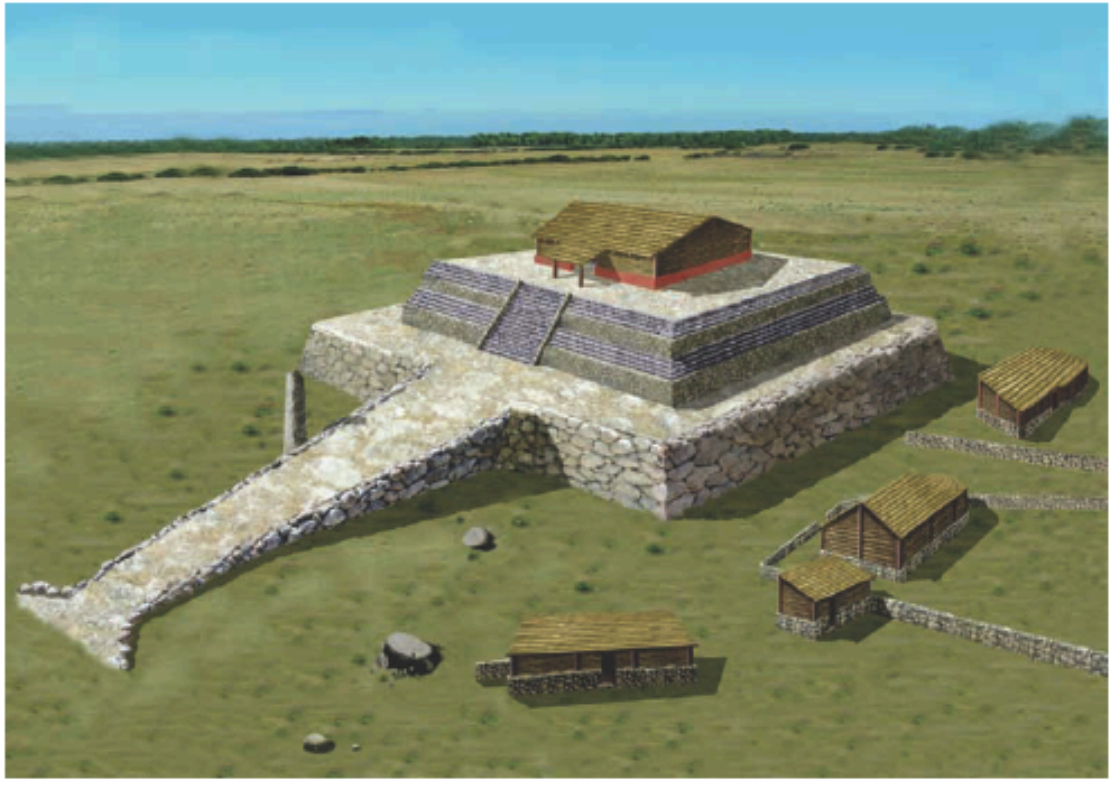
3300 a.C. ca

Recostrutzioni ideali (dae Tinè) de s'artari in sa primu fasi de fabbricadura pertocanti a su momentu de acabbu de sa Cultura de Otzieri. Su **tempru arrùbiu** furiat unu fàbbricu piticu postu in pitzus de una fundamenta de pedra imbellia, sa domixedda invècias furiat de linna.

A su cumentzu de su de tres millénnius su tempru abarrat sbandonau e/o fortzis ddui furiat passau fogu (possibbilidadi averiguada dae unus cantu arrastus de linna abbruxada e cinisu)

2800 a.C. ca.

Prus a tardu sa genti de sa de **Cultura de Abealzu - Filigosa** torrat a abbitai su situ e ndi pesat unu tempru nou, in pitzus de su béciu. In custa fasi ponint finas sa grandu pedrafita a costau de sa scalera.

CULTURA DE FILIGOSA E ABEALZU (3.000 A.C. - 2.700 A.C.)

Is repertus agataus in is **necrópolis de Filigosa** (Macumere) **e Abealzu** (Ósile) amostant sa fasi sighenti a sa Sub-Otzieri, ancora cun formas de terràllia simpris meda. Pruschetotu in sa de Filigosa torrant unu pagheddu is decoratzionis cun grafitus (Cabu de Susu) e lìnias e puntus (Cabu de Bàsciu). Is prus arrefinaus amostant imprentas e grafitus a egas e a ogas, a rombus, arretzas. In sa de Abealzu sa decoratzioni est a su in prus sa faidura de pitzus a forma de tita, chi agatant assimbillàntzias cun ogetus s'area italiana e svìtzera.

CULTURA DE FILIGOSA E ABEALZU (3.000 A.C. - 2.500 A.C.)

Sa cosa chi stretzat de prus custa fasi culturali est perou su custumu nou de ponni **pedras fitas assoru de tumbas megalìticas, bias, baus e ingruxeris**. Si ndi connoscint unus 150 in totu, spainaus pruschetotu in sa Sardìnnia mesana. In is **stàtuas-menhir** funt amostadas **fròjias antropomorfas** cumenti ogus, nasu, titas, stillus e s'ómini furriau.

stàtuas masculina

stàtuas feminina

CULTURA DE MONTI CRARU (2.700 A.C. - 2.200 A.C.)

S'intrada de populatzionis noas o s'evolutzioni autòctona lompit a generai una **cultura bàsica** noa, cussa de Monti Craru, chi si stretzat po sa **terràllia** sua particulari. Vasus cilìndricus o bicónicus, zirus, vasus a trébini, scudìllias, pratus, brocalis, sciveddas, totus cun is òrus péndius, mànigas a nastru, a bortas allobadas. Is coloris impunnant a s'arrubiastu. Is decoratzionis funt a tacheddaduras parallelas verticalis e orizontalis, dispónnias in partis ortogonalis, a bortas invècias funt a fròjias imprentadas de filas de puntus o a trianguleddus tacheddaus. S'agatat finas su **stralùcidu**, fatu allisendi s'arxidda giai pesendi su vasu prima de sa coidura.

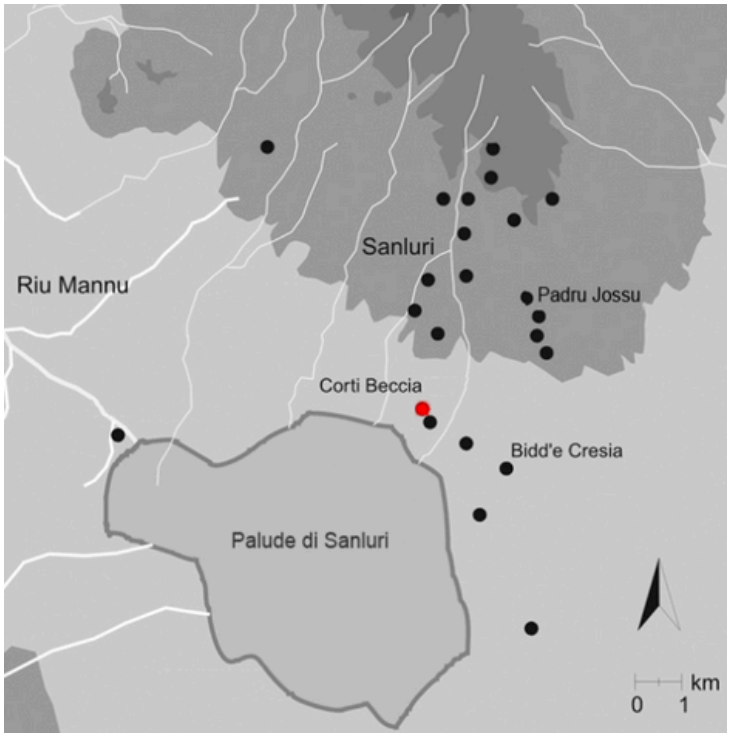

INSEDIAMENTUS IN SA CULTURA DE MONTI CRARU

Custas populatzionis si pinnigant in is **zonas prus bonas po sa messaria e su pastoriu**, cun insediamentus de **barracas retangularis** (40 in su de Corti Bécia, Seddori, 60 in Santu Millanu, Sestu) cun basi de pedra o cun is fundamentas sgavadas in s'arxidda; ant agatau zonas po is fainas produtivas, cisterras po incungiai su lori e lollas po su bestiàmini

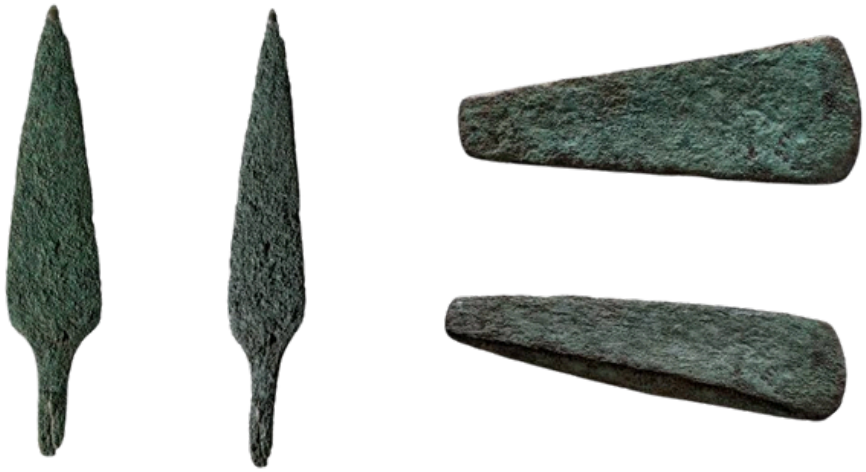

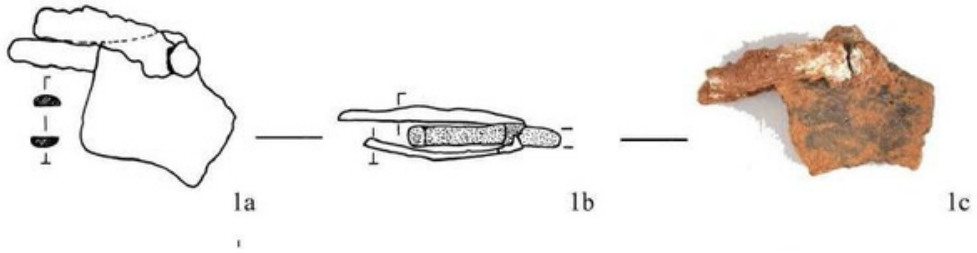

Pranumetria barracas Monte Baranta (S'Ulumedu)

SA METALLURGIA IN SA CULTURA DE MONTI CRARU

In custu perìudu ammellorat meda sa **trabballadura de is metallus**, cumenti arràmini, prumu, prata, tanti ca si smìnguat parìciu s'imperu de is ainas de pedra. Faiant **ainas, armas e ornamentus**. Fortzis acumpangiànt is mortus cun una **doda de metallus** cumenti averiguau dae is corteddus de arràmini agataus in sa **Gruta de Acuacadda**. Cumentzant a fai is primus **aconciaduras a grafas** de prumu po is vasus segaus. S'afortiadura de s'economia agropastorali e su sfrutamentu de s'arresursa minerària, cun sa produsidura tandu de ogetus pretziaus, **arricant is cumunidadis** e **ammànniant is tràficus e is cuntatus in foras de s'ìsula**.

IS TUMBAS DE SA CULTURA DE MONTI CRARU

Torrant a si svilupai is tumbas a putzitu, su situ de riferimentu est cussu de **Arruga Basilicata in Casteddu**, cumpónniu dae unus cantu tumbas ipogéicas cun putzitu de imbucada e unu o prus aposentus a trassa de forru. Un'àteru esempru, spantosu meda, est cussa de **Bau de su Matutzu in Serdiana**. In dònnia manera si sighint a imperai a su in prus is domus de janas e is grutas.

recostrutzioni
Tumba de Arruga Basilicata (Casteddu)

Tumba de Bau de su Matutzu (Serdiana)

SU BISÓNGIU DE DEFESA E IS MURALLAS MEGALÌTICAS

Sa sociedadi de Monti Craru furiat paxosa e pruschetotu impunnada a sa messaria ma luegus nascit unu **bisóngiu de defesa** espressada dae sa fabbricadura de **murallas megalìticas** a ingìriu de is biddatzolus o a tipu fortalesa posta in logus artus. No est craru ita apat portau custu bisóngiu ma sa teoria prus segura est cussa de una **invasioni** de populatzionis de foras.

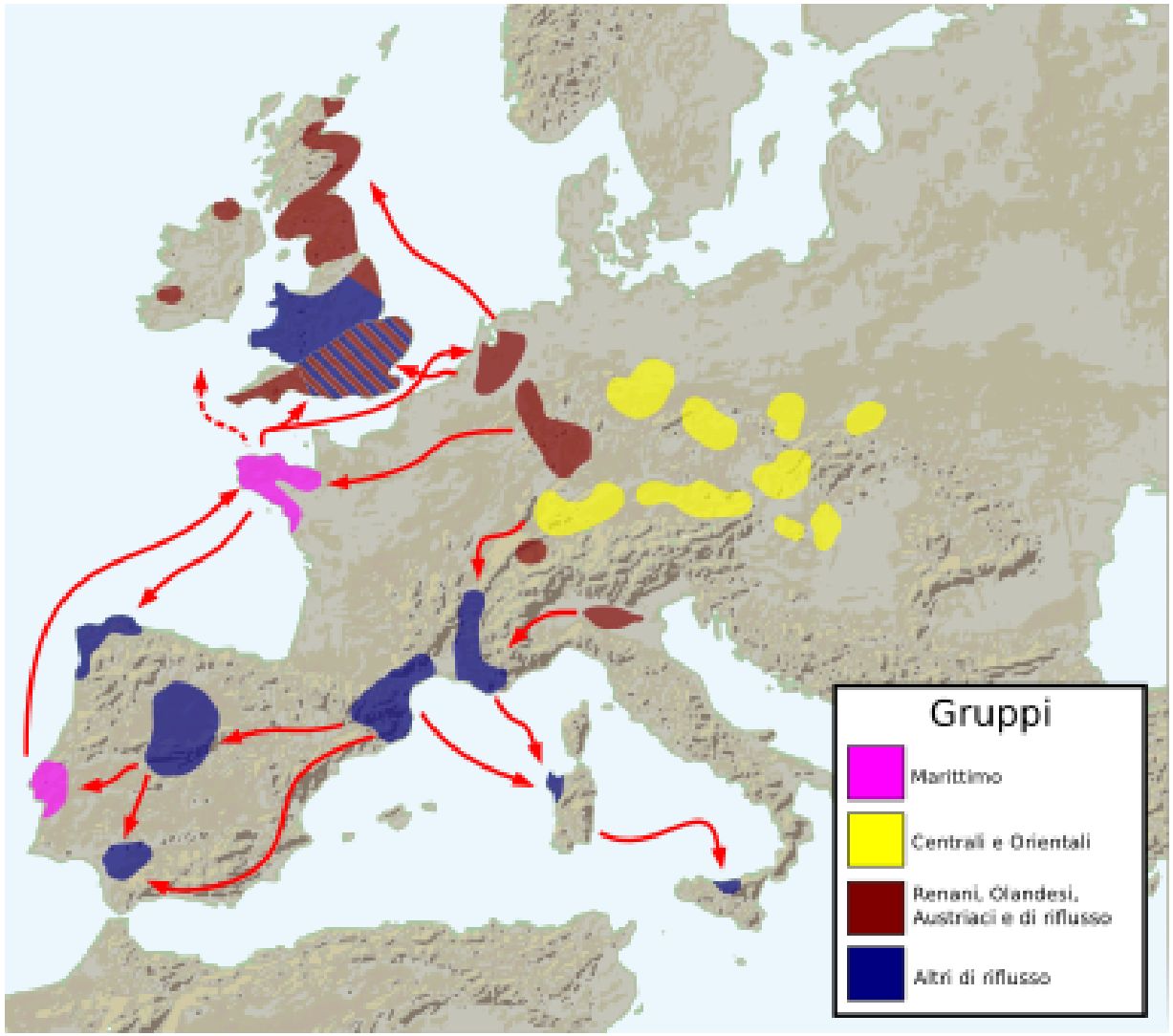
de Monte Baranta (S'Ulumedu)

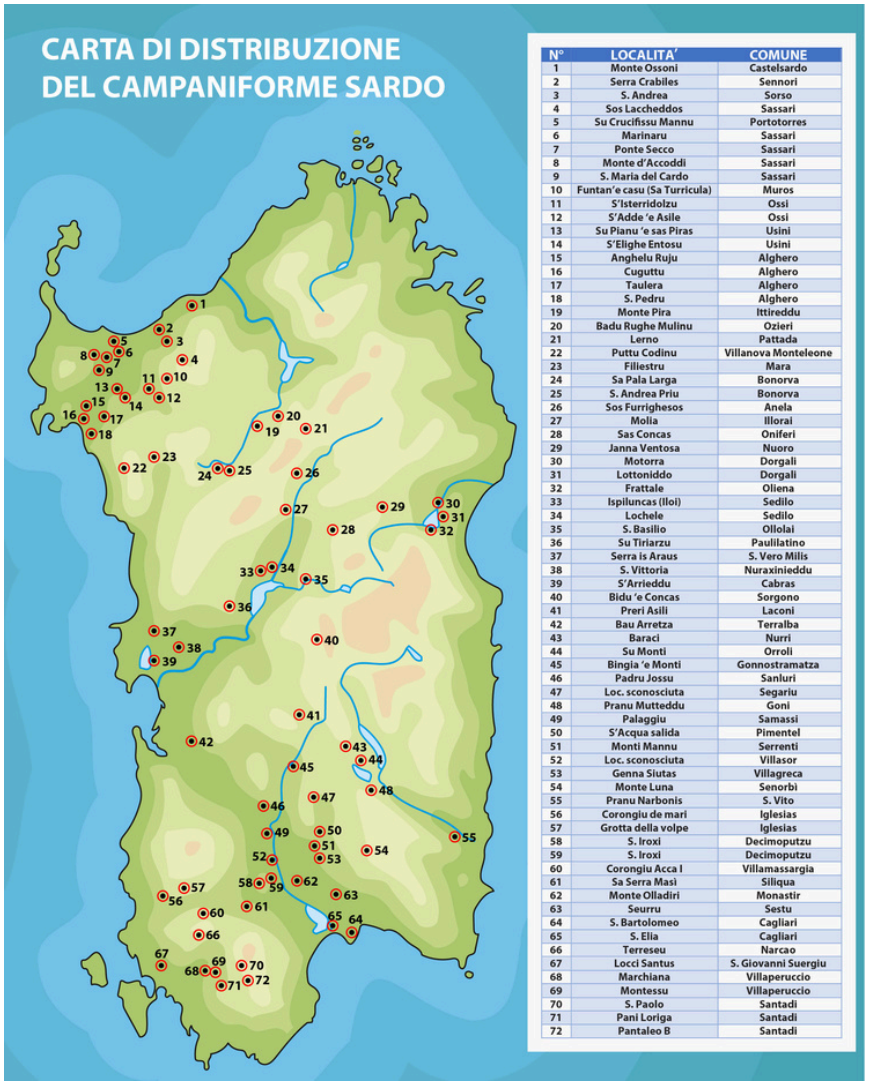

de Monte Ossoni (Casteddusardu)

CULTURA DE SA TASSA A CAMPANA (2.400 A.C. - 1.800 A.C.)

Custas populatzionis podiant essi cussas de sa **tassa a campana**, benientis dae s'**Europa continentali**. Custa genti de naturali gherradori e autoritàriu imperàt armas de brunzu e iat cumentzau a fai scurrerias a dannu de sa genti sarda pertocanti a sa Cultura de Monti Craru, portendi a custus ùrtimus a si defendi.

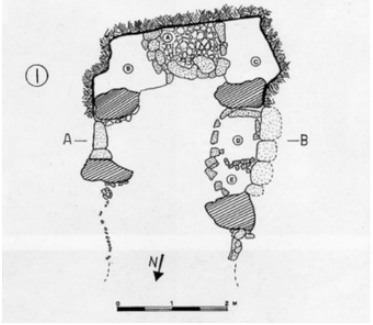
N°	LOCALITA'	COMUNE
1	Monte Ossoni	Castelsardo
2	Serra Crabiles	Sennori
3	S. Andrea	Sorso
4	Sos Lacchedos	Sassari
5	Su Crucifissu Mannu	Portotorres
6	Marinaru	Sassari
7	Ponte Secco	Sassari
8	Monte d'Accoddi	Sassari
9	S. Maria del Cardo	Sassari
10	Funtan'e casu (Sa Turricula)	Muros
11	S'Isterridolzu	Ossi
12	S'Adde 'e Asile	Ossi
13	Su Pianu 'e sas Piras	Usini
14	S'Elighe Entosu	Usini
15	Anghelu Ruju	Alghero
16	Cuguttu	Alghero
17	Taulera	Alghero
18	S. Pedru	Alghero
19	Monte Pira	Ittireddu
20	Badu Rughe Mulinu	Ozieri
21	Lerno	Pattada
22	Puttu Codinu	Villanova Monteleone
23	Filiestru	Mara
24	Sa Pala Larga	Bonorva
25	S. Andrea Priu	Bonorva
26	Sos Furrighesos	Anela
27	Molia	Illorai
28	Sas Concas	Oniferi
29	Janna Ventosa	Nuoro
30	Motorra	Dorgali
31	Lottoniddo	Dorgali
32	Frattale	Oliena
33	Ispiluncas (Iloi)	Sedilo
34	Lochele	Sedilo
35	S. Basilio	Ollolai
36	Su Tiriarzu	Paulilatino
37	Serra is Araus	S. Vero Milis
38	S. Vittoria	Nuraxinieddu
39	S'Arrieddu	Cabras
40	Bidu 'e Concas	Sorgono
41	Preri Asili	Laconi
42	Bau Arretza	Terralba
43	Baraci	Nurri
44	Su Monti	Orroli
45	Bingia 'e Monti	Gonnostramatza
46	Padru Jossu	Sanluri
47	Loc. sconosciuta	Segariu
48	Pranu Mutteddu	Goni
49	Palaggiu	Samassi
50	S'Acqua salida	Pimentel
51	Monti Mannu	Serrenti
52	Loc. sconosciuta	Villasor
53	Genna Siutas	Villagreca
54	Monte Luna	Senorbì
55	Pranu Narbonis	S. Vito
56	Corongiu de mari	Iglesias
57	Grotta della volpe	Iglesias
58	S. Iroxi	Decimoputzu
59	S. Iroxi	Decimoputzu
60	Corongiu Acca I	Villamassargia
61	Sa Serra Masi	Siliqua
62	Monte Olladiri	Monastir
63	Seurru	Sestu
64	S. Bartolomeo	Cagliari
65	S. Elia	Cagliari
66	Terreseu	Narcao
67	Locci Santus	S. Giovanni Suergiu
68	Marchiana	Villaperuccio
69	Montessu	Villaperuccio
70	S. Paolo	Santadi
71	Pani Loriga	Santadi
72	Pantaleo B	Santadi

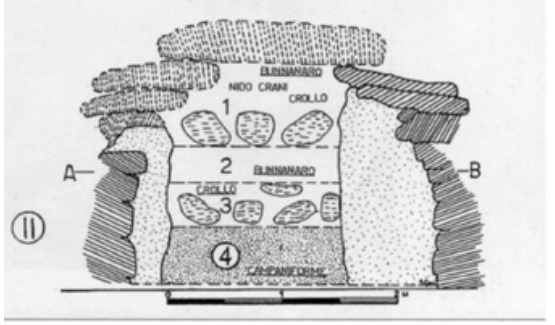
IS TUMBAS DE SA CULTURA DE SA TASSA A CAMPANA

Po cumprendi su naturali de custus invasoris bastit a pentzai ca furiat custumu insoru su de ndi **furai e mudai is tumbas a is populatzionis cutzorxalis** po ddas imperai issus. Unu esempru est sa tumba de Bìngia de Monti in Gonnostramatza, frutu de sa mudadura de una domu de janas e s'aciunta de elementu megalìticus cumenti sa crobertura a tellas

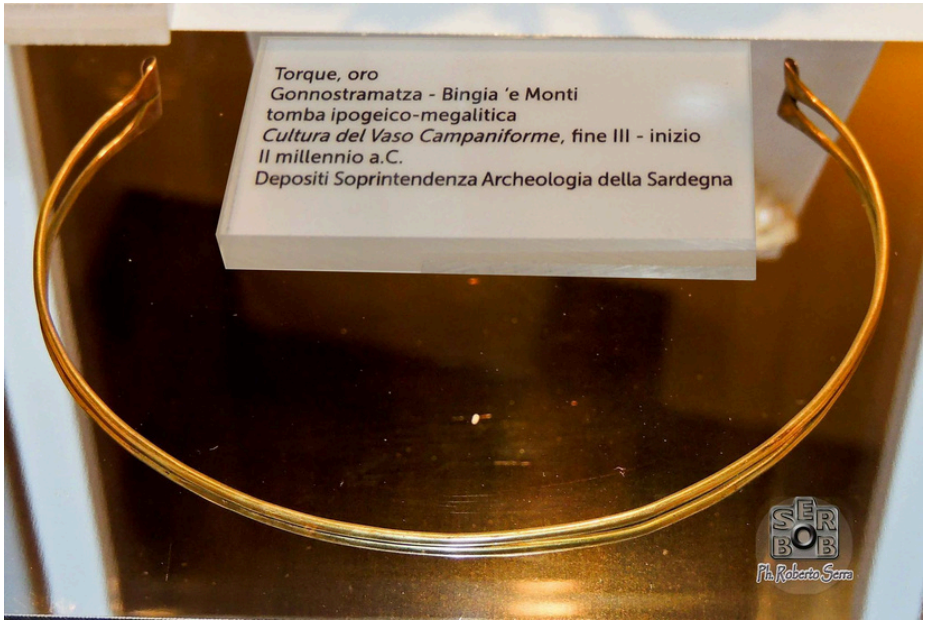

S'ARTESANIA IN SA CULTURA DE SA TASSA A CAMPANA

Is invasoris si imponint in sa sociedadi sarda spainendi unu **artisanau nou** e aunendi s'ìsula a livellu económicu. Su in prus de is repertus ndi benit dae **cuntestus funeràrius** e pigat vasus, pratus, scudìllias e tassas **decoradas a "punta de pètini"** cun fròjias de triàngulus, egas e ogas, rombus. Est crara perou in s'evolutzioni de custa cultura (facies A1, A2 e B) un'incorporadura asiada de cussa de Monti Craru chi at a portai, a s'acabbada, a cussa de Bunnànnaru, sena de decoratzioni ni de elegàntzia formali de terràllia. Sa trabballadura insoru de su metallu furiat spantosa, própriu dae Bìngia de Monti nd'est bessiu a foras s'**elementu in òru** prus antigu mai agatau, unu *torque*. Sendi una populatzioni de gherreris agataus finas medas ***brassard***.

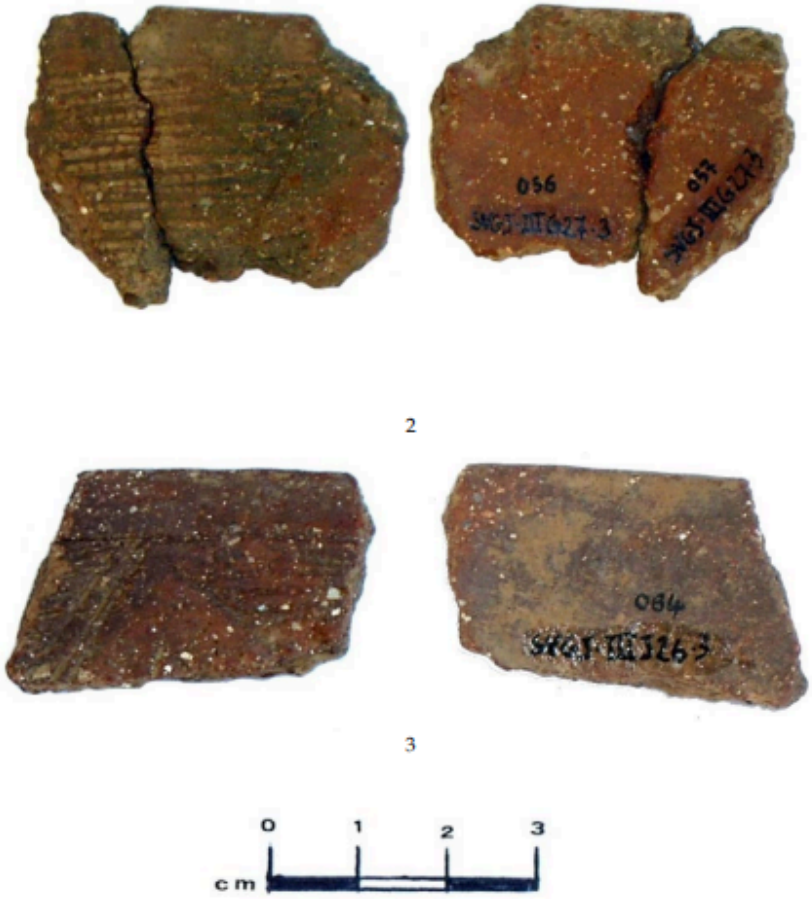

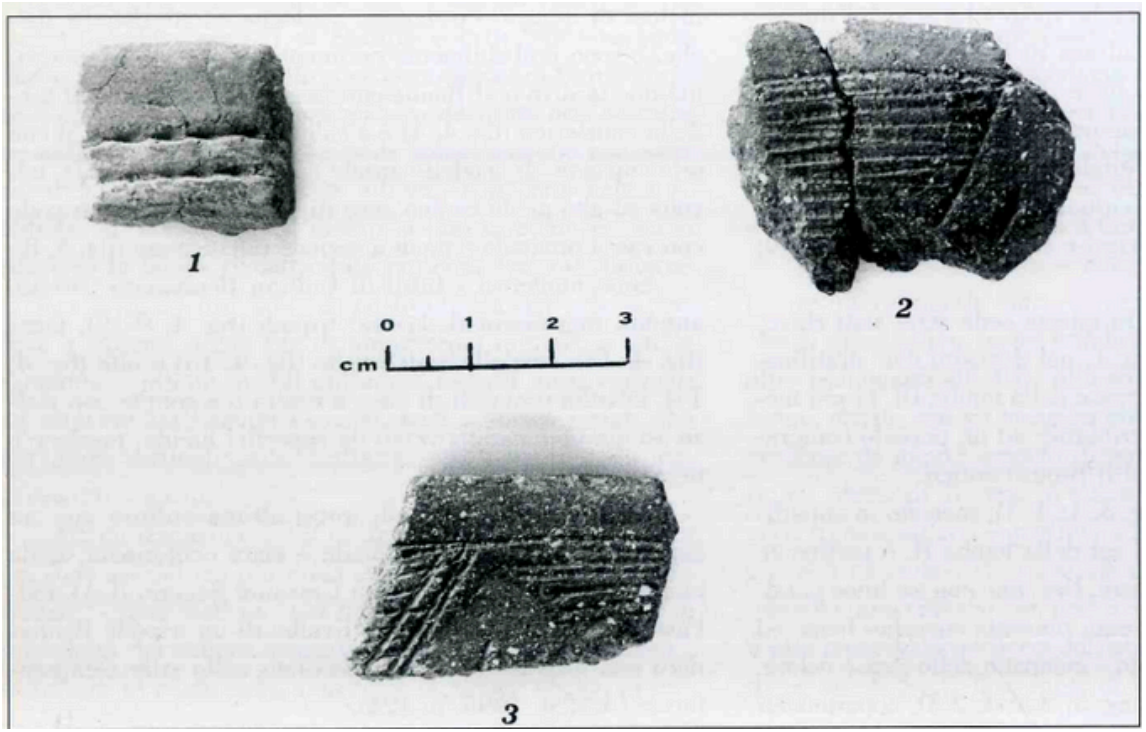
brassard →

REPERTUS C. DE SA TASSA A CAMPANA IN PRANU NARBONIS (SANTU 'IDU)

Po imoi s'ùnicu situ de su sud-est sardu chi at donau repertus de sa Cultura de sa Tassa a Campana est sa **Necrópoli de Pranu Narbonis in Santu 'Idu**. Custus arrogheddus, fortzis de scudìllias o vasus a trébini, parint pertocantis a una fasi de transidura concas a sa Cultura de Bunnànnaru, aici cumenti narat s'archeòlogu Gianfrancesco Canino (2020).

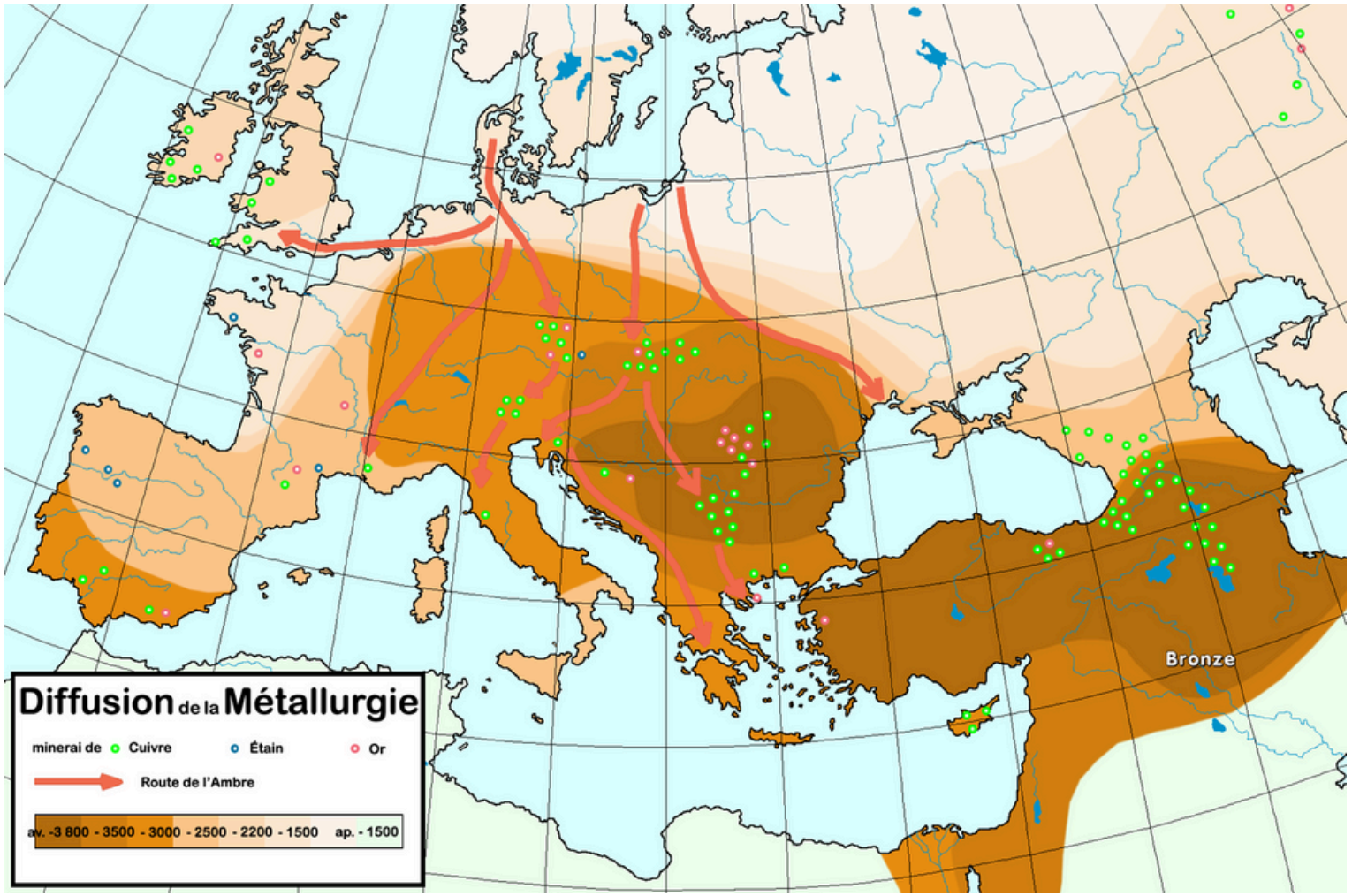

G. Canino, *Le culture Campaniforme e Bonnanaro nella necropoli ipogeica di Pranu Narbonis-San Vito (Cagliari), 1998*
G. Canino, *LA TOMBA III DELLA NECROPOLI A DOMUS DE JANAS DI PRANU NARBONIS-SAN VITO (SUD SARDEGNA*), 2020

EDADI DE SU BRUNZU (2.200 A.C. - 1.000 A.C.)

SA TRABBALLADURA DE SU BRUNZU

Su brunzu in Sardìnnia lompit cun is **populatzionis de sa tassa a campana** ma est scéti in sa **Cultura de Bunnànnaru** chi si cumentzat a spainai, sinnu de s'**apropriadura de is técnicas metallùrgicas noas** dae parti de is sardus.

CULTURA DE BUNNÀNNARU (1.800 A.C. - 1.600 A.C.)

A bellu a bellu **is decoratzionis sparessint** lassendi tretu a **castas de strexu prus simpris** e impunnadas a s'utilesa. Pròpriu sa terràllia testimòngiat una cutzorxalizadura sarda de sa Cultura de sa Tassa a Campana, chi pigat su nòmini de Cultura de Bunnànnaru, dae sa bidda de is **Domus de Janas de Corona Moltana**, innui ant agatau duus corpus inumaus cun una **doda** de 18 vasus e un'anedddeddu de brunzu. Si fait cumentzai imoi difatis sa primu Edadi de su Brunzu in Sardìnnia.

Necrópoli de Corona Moltana (Bunnànnaru)

CULTURA DE BUNNÀNNARU (1.800 A.C. - 1.600 A.C.)

Cussa de Bunnànaru puru si stretzat pruschetotu in is **cuntestus funeràrius**, chi funt ancora de medas tipus: torrant a imperai is tumbas prus antigas ipogéicas e megalìticas, ma fintzas grutas, acùlius e tumbas a fossu. Sa sociedadi marcat oramai unu **ammesturu de genti** bénnia dae su centru Europa cun cussa eneolìtica precedenti e custu fenómenu sinnat su naturali gherradori chi at a tenni sa **Civiltadi Nuraxesa**.

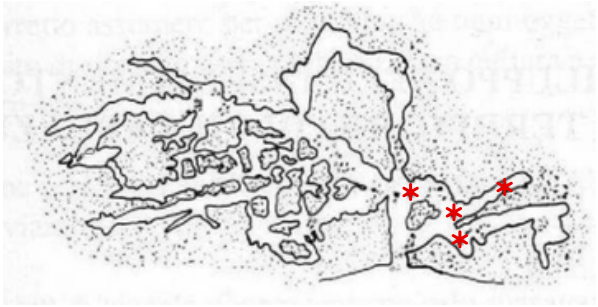
Spada de brunzu arsenicau dae sa Tumba de is Gherreris de Sant'Iroxi (Dexim'e Putzu)

REPERTUS BUNNÀNNARU DE SU STAMPU DE JUANNICU MELI (CIRRA)

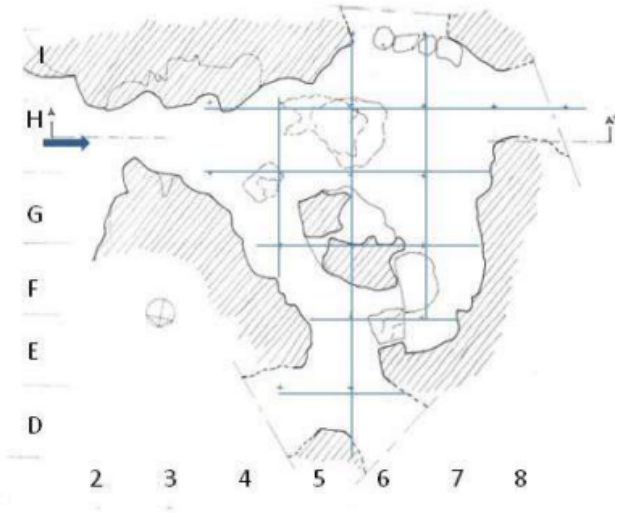
In bàsciu de **Monti Cudias** s'agatat su Stampu de Juannicu Mele, una **gruta càrsica** imperada dae is populatzionis antigas cumenti a **logu de sepultura**, innui ant agatau una surra de repertus de **Cultura de Bunnànnaru, *facies* A**.

intrada de sa gruta

positzioni repertus
R. Ledda (annus '80)

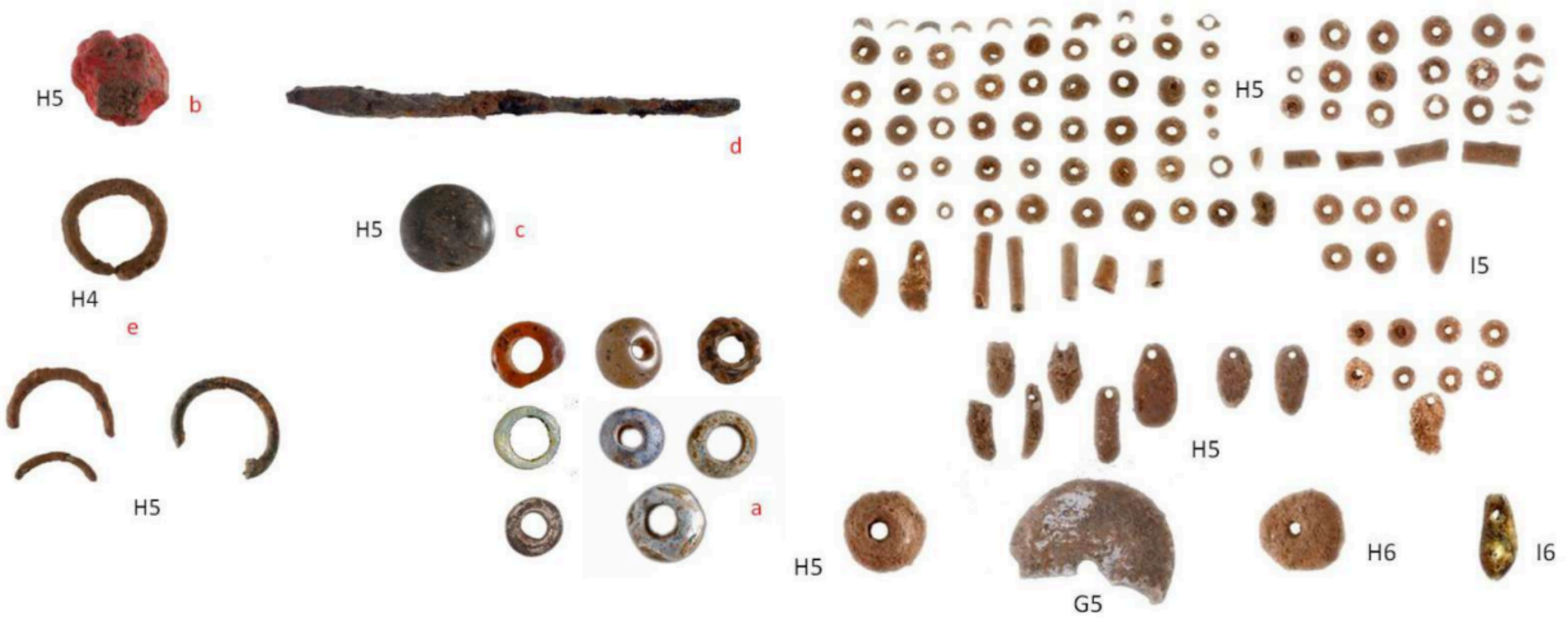

setzioni sgavus 2002

pillu acrostau 2002 (f. D. Salvi)

REPERTUS BUNNÀNNARU DE SU STAMPU DE JUANNICU MELI (CIRRA)

a) arrodeddas de pasta de imbidru
b) arrogheddu de mìniu (óssidu de prumu)
c) cacódula
d) sula de brunzu
e) aneddeddus de metallu.

in pitzus) arrodeddas de conchillus, ossu e calciti
in bàsciu a dx) denti de ogu atróficu de cerbu pigau cumenti a fóssili guia de sa Cultura de Bunnànnaru

(f. C. Buffa)

REPERTUS BUNNÀNNARU DE SU STAMPU DE JUANNICU MELI (CIRRA)

Arrodedda a carradedda in pasta de imbidru (f. e d. I. Sanna)

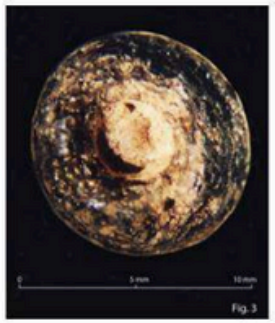

1

Prima de s'arrecàsciu portàt acrostaduras de terra e faiat allùnius doraus po mori de su stadu alterau de s'imbidru. In sa parti de pitzus, nd'ammancat un'arrogu, spicigau po nexi de sa técnica fusória pagu arrefinada.

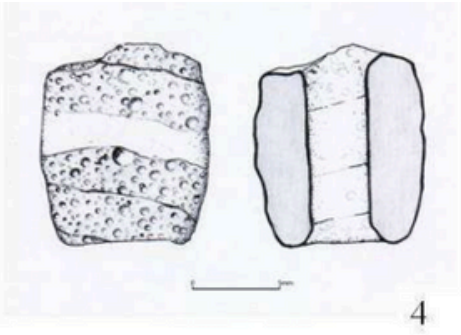

2

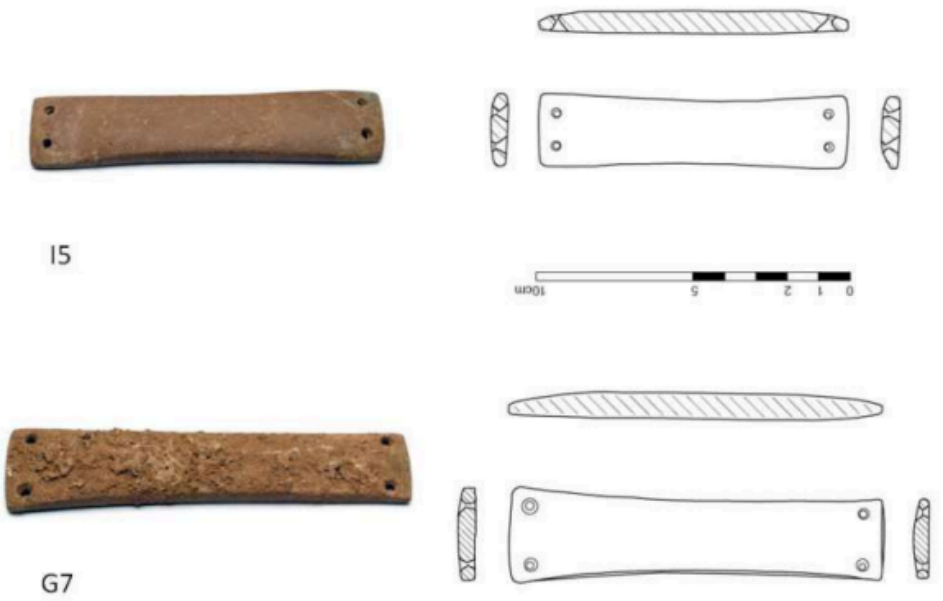
3

A pustis de s'arrecàsciu est bessia a pillu sa faci originali chi amostat medas buxucas de àiri. Si biit beni su sétiu a tortoxu de sa pasta e in unas cantu zonas amancat su colori po nexi de s'ammesturu difetosu de is cumponentis prima de sa fusioni. Sa terra aintru de su stampu no ndi dd'ant bogada poita mantenit sa strutura de su repertu

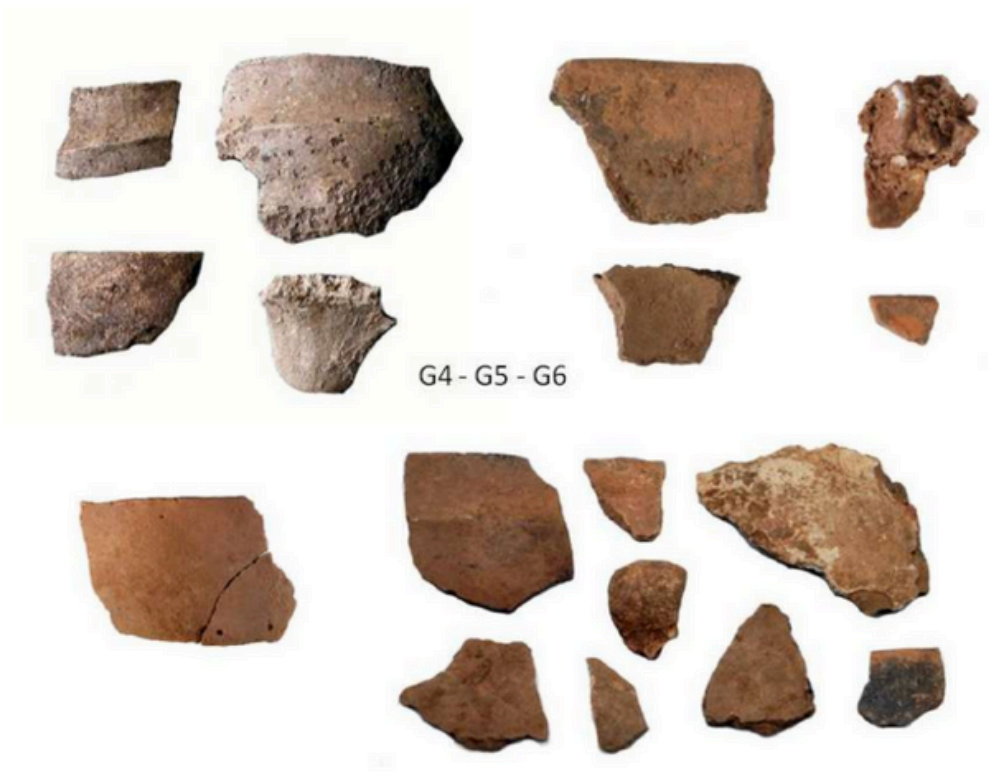

4

REPERTUS BUNNÀNNARU DE SU STAMPU DE JUANNICU MELI (CIRRA)

brassard (f. C. Buffa; d. M. Olla, P. Matta)

arrogus de terràllia, unus cantu cun acrostaduras calcàreas (f. C. Buffa)

REPERTUS BUNNÀNNARU DE SU STAMPU DE JUANNICU MELI (CIRRA)

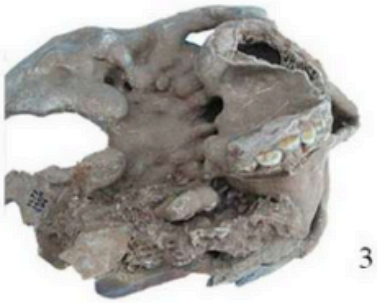
ossus umanus (f. R. Floris)

agatadura de sa conca (f. D. Salvi)

REPERTUS BUNNÀNNARU DE SU STAMPU DE JUANNICU MELI (CIRRA)

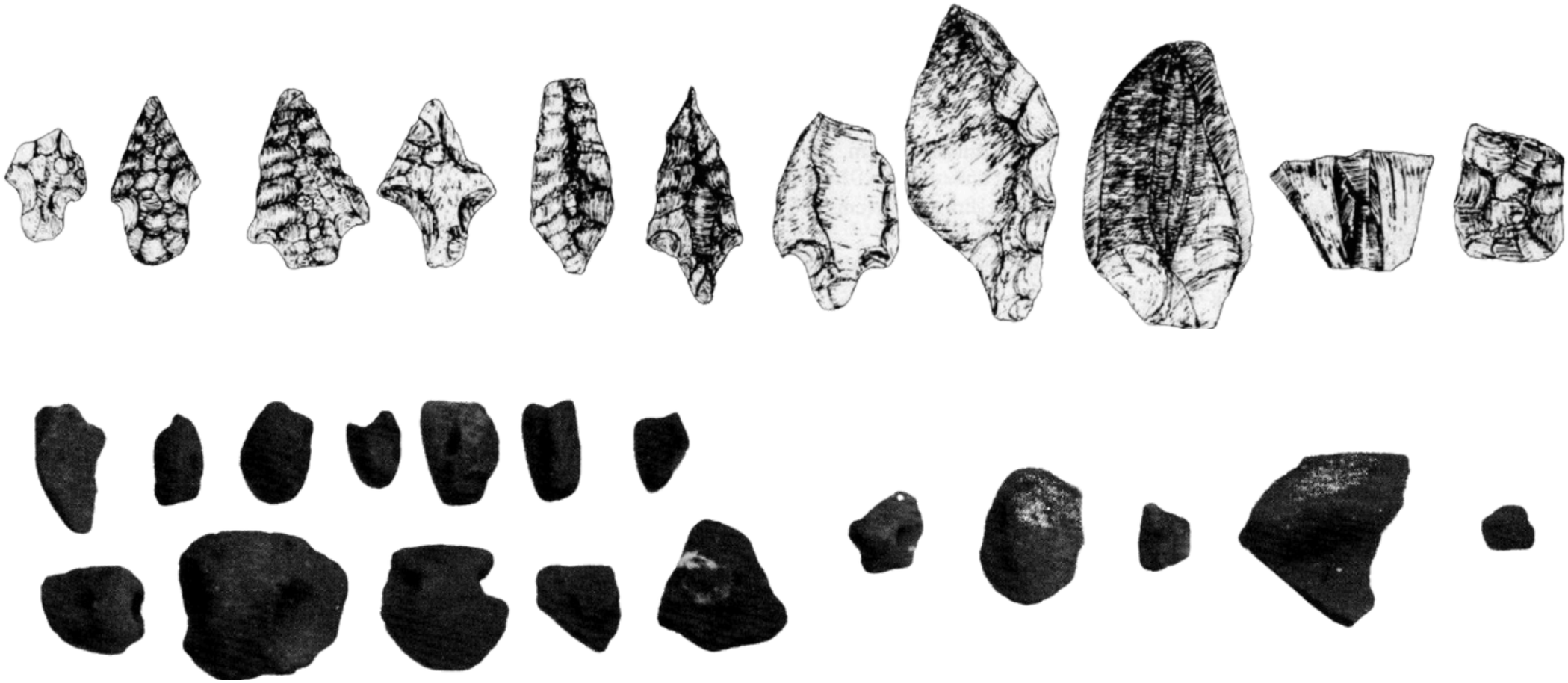
ossus de manus e peis, e dentis (f. R. Floris)

REPERTUS BUNNÀNNARU DE S'ACIOU (BIDD'E PUTZI)

Su **biddatzolu Otzieri de S'Aciou** parit chi dd'apant abbitau po meda tempus cumenti averiguau dae is repertus agataus, pertocantis a sa **Cultura de Bunnànnaru, *facies* B**. Roberto Ledda assentat arrogus de terràllia, ainas de pedra e de pedra de tronu, in particulari unas cantu **puntas de frécia**.

R. Ledda, *Censimento archeologico nel territorio del comune di Villaputzu*

REPERTUS BUNNÀNNARU DE PRANU NARBONIS (SANTU ‘IDU)

Cumenti eus nau prima, su situ dae Pranu Narbonis ant bogau a foras repertus chi amostant sa **transidura** dae sa Cultura de sa Tassa a Campana a sa Cultura de Bunnànnaru. Su repertu prus bellu est seguramenti custu **vasu a trébini**.

3

G. Canino, *LA TOMBA III DELLA NECROPOLI A DOMUS DE JANAS DI PRANU NARBONIS-SAN VITO (SUD SARDEGNA)*, 2020